

คุณลักษณะของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ไทยร่วมสมัย:

คุณลักษณะทางกายภาพและทางนามธรรม

Characteristics of Contemporary

Thai Sacred Landscapes:

Tangible and Intangible Attributes

กัตติกา กิตติประसार

Kattika Kittiprasan

สาขาวิชาภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพฯ 10200 ประเทศไทย

Department of Landscape Architecture, Faculty of Architecture, Silpakorn University,

Bangkok, 10200, Thailand

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องคุณลักษณะของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ไทยร่วมสมัยเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “ความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์กับการเปลี่ยนแปลงเมืองในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคุณลักษณะของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ที่ร่วมสมัย ซึ่งยังคงความศักดิ์สิทธิ์สืบเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบัน การศึกษาเรื่องนี้ใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสาน โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพและวิธีเชิงปริมาณด้วยการสังเกตแบบแผนพฤติกรรมในกรณีศึกษาและแบบสอบถาม

ผลการศึกษาพบว่าคุณลักษณะของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ร่วมสมัยมี

10 ประการ โดยเป็นคุณลักษณะทางกายภาพ 4 ประการ เป็นคุณลักษณะทางนามธรรม 5 ประการ และคุณลักษณะสุดท้ายคือ การรวมกันของคุณลักษณะ

การตกแต่งภูมิทัศน์รอบ
พระศรีศากยะทศพลญาณ
ในกิจกรรมสวดมนต์ข้ามปี
30-31 ธันวาคม 2562
ที่พุทธมณฑล
Landscape decoration
around Phra Si Sakkaya
Thotsaphonlayan
Prathan Phutthamonthon
Suthat in the watch-
night service during
30-31 December 2019
at Phutthamonthon.

ทางกายภาพและคุณลักษณะทางนามธรรม คุณลักษณะทางกายภาพของ
ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ร่วมสมัย ได้แก่ คุณลักษณะทางกายภาพที่เกี่ยวกับศาสนา
คุณลักษณะทางกายภาพทางธรรมชาติ คุณลักษณะทางสังคมกายภาพ และ
คุณลักษณะทางกายภาพที่มีความซับซ้อน ส่วนคุณลักษณะทางนามธรรมของ
ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ร่วมสมัย ได้แก่ คุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับศาสนา
คุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับพิธีกรรม คุณลักษณะทางนามธรรมที่
เกี่ยวกับการเมือง คุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับบรรยากาศ ที่ว่าง และ
เวลา และคุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับมนุษย์

คำสำคัญ: ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์, คุณลักษณะของภูมิทัศน์, คุณลักษณะทาง
กายภาพและทางนามธรรม, ไทย

Abstract

The study of contemporary Thai sacred landscapes' characteristics is part of a research entitled 'Interrelationship of Sacred Landscapes and Urban Changes in the Bangkok Metropolitan Area and Vicinity Region'. The study's main objective is to identify the characteristics of contemporary Thai sacred landscapes, the factors that have led to the emergence of this sacredness, and those that have made possible the perpetuation of this sacredness. Mixed methods were used for this paper, including survey questionnaires and field observation of group behaviour through eight case studies carried out on site during rituals performed on a daily basis or on specific occasions.

The findings consisted of ten contemporary Thai sacred landscape characteristics: four physical characteristics, five abstract characteristics and the collaboration of physical and abstract characteristics. The four physical characteristics of contemporary Thai sacred landscape are religious, natural, socio-physical, and complex physical characteristics. In addition, the five abstract characteristics were abstractly religious, ritualized, political, spatial-time, and humanistic characteristics.

Keywords: sacred landscape, landscape characteristics, tangible and intangible attributes, Thai

1. บทนำ

ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred Landscape) หรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred Place) ถูกนิยามโดยองค์การเพื่อการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ว่าเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape)^{1, 2} ประเภทที่ 3 คือ ภูมิทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม หรือองค์ประกอบทางธรรมชาติ (Associative Cultural Landscape)³ ในขณะที่นักวิชาการทางสาขาภูมิศาสตร์มนุษย์ (Human Geography) นิยามภูมิทัศน์

ศักดิ์สิทธิ์ว่า พื้นที่ทางภูมิศาสตร์หรือที่ว่างที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นได้ทั้งระบบเชิง ภูมิศาสตร์ทางธรรมชาติ หรือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นที่มีความหมายพิเศษและ คุณค่าสำหรับกลุ่มคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งอย่างยาวนาน ด้วยความเกี่ยวข้องทาง ประวัติศาสตร์ หน้าที่ทางจิตวิญญาณ ศาสนาความเชื่อ ปฏิสัมพันธ์กับภูมิภาค นั้น ๆ โดยอาจสัมพันธ์กับสิ่งก่อสร้าง สัญลักษณ์ เหตุการณ์สำคัญ ความรู้สึก ทางศาสนา และการปฏิบัติและการปกป้องโดยเฉพาะ^{4, 5, 6} ซึ่งคำนิยามของ UNESCO นั้นเป็นคำนิยามที่กว้างอาจไม่สามารถครอบคลุมถึงการรับรู้ภูมิทัศน์ ศักดิ์สิทธิ์และการปฏิบัติที่หลากหลายของคนไทย⁷ ดังนั้นบทความนี้จะใช้นิยาม ทางภูมิศาสตร์มนุษย์เป็นกรอบในการศึกษา เนื่องจากการรับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ ของคนไทยนั้นซับซ้อน อันเป็นผลจากความเชื่อที่ผสมผสานกันจากหลายความ เชื่อและความสัมพันธ์ของความศักดิ์สิทธิ์กับมิติทางสังคม วัฒนธรรม และ การเมือง นอกจากนั้นภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ของคนไทยมีหลายประเภทและ มีความซับซ้อน ได้แก่ ภูมิทัศน์ธรรมชาติที่มีความศักดิ์สิทธิ์ (ภูเขา ถ้ำ แม่น้ำ ผืนแผ่นดิน ป่า ต้นไม้ใหญ่ หรือจอมปลวก) ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์สร้างขึ้น (วัด โบสถ์ ศาล พระราชวัง) ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์งานประเพณี (พื้นที่จัดเทศกาล ทางศาสนา พื้นที่ประกอบพิธีกรรมในงานเทศกาล) และภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ พระราชพิธี (พื้นที่จัดงานพระราชพิธี)⁸ สถานที่ที่มีเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์กล่าวถึง⁹ ป่าช้า ทางสามแพร่ง และพื้นที่ประกอบพิธีกรรมเช่นไหว้ พื้นที่ทางจิตวิญญาณ หรือสถานที่ที่พบผี¹⁰ ตลอดจนรูปเคารพทางศาสนา สถานที่ที่มีรูปเคารพหรือ สัญลักษณ์ทางศาสนา สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ โบราณสถานและ อนุสาวรีย์ของบุคคลสำคัญ¹¹ ฯลฯ ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ในภูมิทัศน์นั้นเป็นผลลัพธ์ จากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ¹² ความเชื่อของคนไทยที่ หลากหลาย ความเป็นพหุสังคม ตลอดจนระบบการเมืองและวัฒนธรรมไทย ที่เปลี่ยนแปลงไป¹³ ส่งผลให้ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์มีความซ้อนทับกับมรดกทาง วัฒนธรรมทั้งในเชิงพื้นที่และเชิงการรับรู้ หรือถูกประกาศให้เป็นมรดกโลกทาง วัฒนธรรม ได้แก่ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัยและอุทยานประวัติศาสตร์ กำแพงเพชร อุทยานประวัติศาสตร์อยุธยา ซึ่งภูมิทัศน์ดังกล่าวประกอบไปด้วย พระราชวังโบราณ สถาปัตยกรรมทางศาสนา สิ่งก่อสร้างทางประวัติศาสตร์ วัดและเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ ทำให้พื้นที่ดังกล่าวถูกรับรู้ว่าเป็นภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ สำหรับคนไทย¹⁴

ตั้งแต่ ค.ศ. 1930 เป็นต้นมา การรับรู้แบบองค์รวมของวัฒนธรรมนั้น ยังไม่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน โดยส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นในการปกป้องมรดก

ทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะการแสดงออกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ผ่านสิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น เช่น สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ฯลฯ ทั้งนี้มีกรอบในการพิจารณาความสำคัญและการให้คุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมจากการรับรู้คุณค่าทางศิลปะ คุณค่ารับรู้ทางสุนทรียภาพ คุณค่าทางสายตา คุณค่าทางวิทยาศาสตร์ และคุณค่าทางเศรษฐกิจ ซึ่งแนวทางดังกล่าวคิดโดยสถาบันหรือกลุ่มผู้เชี่ยวชาญในชาติตะวันตก เช่น UNESCO ICOMOS ฯลฯ และนำไปใช้ประเมินคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ทั่วโลก^{15, 16, 17} อย่างไรก็ตามมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ตลอดจนการแสดงออกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เช่น ความเชื่อ ความศักดิ์สิทธิ์ของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ แบบแผนของพื้นที่ ชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่ ตำนาน องค์ความรู้ของท้องถิ่น ทักษะทางประเพณีต่าง ๆ งานฝีมือ การแสดง ฯลฯ เพิ่งเป็นที่สนใจหลังปี ค.ศ. 1979^{18, 19} ซึ่งไม่ได้มีกรอบในการอนุรักษ์ที่ชัดเจนเหมือนกับมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้นอกจากนั้นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้นั้นต้องพึ่งพาอาศัยมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เพราะเป็นแหล่งของความหลากหลายทางวัฒนธรรมและเป็นแรงขับเคลื่อนให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน^{20, 21} ทั้งนี้การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ควรมีลักษณะพลวัต (Dynamic) และสามารถปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ของโลก²² เนื่องจากมีอุปสรรคหลายอย่างในการคงไว้ซึ่งการแสดงออกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เช่น การอพยพย้ายถิ่นฐานของคนในชุมชน เพราะแรงกดดันทางเศรษฐกิจ ราคาที่ดิน การยอมรับค่านิยมใหม่ วัฒนธรรมสากล กระแสโลกาภิวัตน์ การพัฒนาสมัยใหม่ เลิกกิจการ ฯลฯ^{23, 24} ซึ่งเกี่ยวข้องกับคุณลักษณะทางรูปธรรมและทางนามธรรมของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ เช่น รูปแบบอาคาร กิจกรรม คุณค่าในภูมิทัศน์ ฯลฯ

การคงไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์อันเป็นการแสดงออกวัฒนธรรมที่จับต้องได้นั้นมีความสำคัญ เพราะแสดงถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมของมนุษย์และเชื่อมโยงความเชื่อหรือศาสนากับวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่น ความศักดิ์สิทธิ์ของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์เกิดจากการรับรู้ของคนต่อสถานที่ จึงเป็นคุณลักษณะของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นนามธรรม หากสามารถเข้าใจว่า คุณลักษณะของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ที่ทำให้เกิดการรับรู้ความศักดิ์สิทธิ์และช่วยรักษาบทบาทหน้าที่ของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์จากอดีตถึงปัจจุบัน หรือเป็นคุณลักษณะของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ร่วมสมัย ซึ่งมีทั้งคุณลักษณะทางกายภาพและนามธรรม จะสามารถช่วยสืบทอดเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนและท้องถิ่นทั้งที่เป็นสภาพแวดล้อมกายภาพและสิ่งที่จับต้องไม่ได้ สามารถช่วยใน

การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ตลอดจนช่วยส่งผ่านความรู้ในการกำหนดแนวทางการดำเนินชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติต่อไปยังคนรุ่นหลัง อันส่งเสริมความยั่งยืนทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นได้ต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการศึกษา

บทความเรื่องนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “ความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์กับการเปลี่ยนแปลงเมืองในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล” ซึ่งมีวัตถุประสงค์ของงานวิจัยทั้งหมด 4 วัตถุประสงค์ ดังนี้

- 1) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์กับการเปลี่ยนแปลงเมือง และปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์
- 2) เพื่อระบุประเภทของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล
- 3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์คุณลักษณะของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ที่ร่วมสมัย ซึ่งยังคงความศักดิ์สิทธิ์สืบเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบัน และ 4) เพื่อเสนอแนวทางการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ของเมืองในบริเวณที่ตั้งภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ ทั้งนี้ บทความเรื่องนี้จะนำเสนอผลการศึกษาของวัตถุประสงค์ที่ 3 คือ คุณลักษณะของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ที่ร่วมสมัยในบริบทไทยเท่านั้น

3. ทฤษฎีและการทบทวนวรรณกรรม

คนไทยส่วนใหญ่มีความเชื่อว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์สามารถส่งผลทั้งคุณและโทษ ให้เกิดขึ้นแก่ผู้คนและชุมชนได้ เนื่องจากความเชื่อของคนไทยส่วนใหญ่ ราวร้อยละ 95 นั้นนับถือศาสนาพุทธ²⁵ ซึ่งศาสนาพุทธในประเทศไทย (Thai Buddhism) นั้นผสมผสานระหว่างความเชื่อทางศาสนาพุทธ ความเชื่อทางศาสนาฮินดูและศาสนาพราหมณ์ ความเชื่อเรื่องผี และความเชื่อในทางไสยศาสตร์หรือโชคลาง^{26, 27} โดยความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์สามารถพบได้หลายรูปแบบ หรือมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ในแต่ละท้องถิ่น^{28, 29} พิธีกรรม หรือร่องรอยทางวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น รูปเคารพ เจดีย์ ศาล ฯลฯ^{30, 31} ส่งผลให้พื้นที่หรือภูมิทัศน์บริเวณดังกล่าวถูกรับรู้ว่าเป็นภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ด้วย

การศึกษาวิจัยในประเทศไทยเกี่ยวกับคุณลักษณะของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ส่วนใหญ่ศึกษาเกี่ยวกับคุณลักษณะทางกายภาพในภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะศาสนสถาน พระราชวัง และพื้นที่ประกอบพระราชพิธี ได้แก่

คติความเชื่อในการวางผังและการออกแบบสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา องค์ประกอบในผังของศาสนาสถาน^{32, 33} รูปแบบทางสถาปัตยกรรม³⁴ ความหมายและสัญลักษณ์³⁵ และการใช้ที่ว่างในศาสนาสถาน³⁶ ส่วนงานวิจัยทางตะวันตกนิยมศึกษาเกี่ยวกับประเภทของที่ว่างศักดิ์สิทธิ์ รูปทรง โครงสร้างของที่ว่าง สัญลักษณ์ในภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์และสถาปัตยกรรมทางศาสนา^{37, 38, 39, 40, 41, 42} แต่มีการศึกษาเกี่ยวกับคุณลักษณะของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ทางนามธรรมค่อนข้างน้อย โดยเน้นทางสังคมศาสตร์และปรากฏการณ์วิทยา เช่น ตำนานและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ในแต่ละพื้นที่⁴³ ความหมายของที่ว่าง ความเป็นสถานที่ ความรู้สึก และสำนึกต่อถิ่นที่ (Sense of Place)⁴⁴ และปรากฏการณ์ของแสง⁴⁵ ฯลฯ ตลอดจนการศึกษาเกี่ยวกับองค์ประกอบในภูมิทัศน์ในภาพรวมที่ส่งผลต่อการรับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ยังมีน้อย

ประเภทที่ว่างศักดิ์สิทธิ์ มี 3 ประเภท ได้แก่ พื้นที่ทางศาสนาหรือทางจิตวิญญาณ บ้านเกิด และพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ โดยความศักดิ์สิทธิ์ของที่ว่างหรือภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์นั้นมีลำดับศักดิ์ในการรับรู้ เช่น ระดับชุมชน ระดับภูมิภาค ระดับชาติ และระดับนานาชาติ ขึ้นกับวัฒนธรรมและความเชื่อในแต่ละพื้นที่ ตัวอย่างพื้นที่ทางศาสนาหรือทางจิตวิญญาณมีทั้งภูมิทัศน์ธรรมชาติและภูมิทัศน์ที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ ภูเขา แม่น้ำ ป่า วัด โบสถ์ ศาล ฯลฯ ทั้งนี้บ้านเกิดนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์เฉพาะกลุ่มคนที่มีพื้นฐานความเป็นมาเหมือนกันหรือมีการรับรู้เอกลักษณ์ของบ้านเกิดหรือถิ่นที่ ส่วนพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ที่มีความศักดิ์สิทธิ์เมื่อมีเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาหรือกลุ่มทางศาสนา⁴⁶ ระดับความศักดิ์สิทธิ์ที่คนรับรู้กันมีความแตกต่างกัน โดยพื้นที่ทางศาสนาหรือทางจิตวิญญาณมีความศักดิ์สิทธิ์มากที่สุดและค่อนข้างถาวร พื้นที่ทางประวัติศาสตร์มีความศักดิ์สิทธิ์รองลงมา ส่วนบ้านเกิดมีระดับความศักดิ์สิทธิ์น้อยที่สุด⁴⁷

การรับรู้ที่ว่างศักดิ์สิทธิ์นั้นเกิดจากสัญลักษณ์และผู้ที่มีความเชื่อโดยสัญลักษณ์ต่าง ๆ นั้นทำให้เกิดความเข้าใจและการตีความ เช่น ท้องฟ้า โลก อากาศ และน้ำเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงจักรวาลศักดิ์สิทธิ์ของมนุษย์⁴⁸ ฯลฯ เมื่อมีความเชื่อส่งผลให้ที่ว่างกลายเป็นสัญลักษณ์ของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และเกิดการรับรู้ความหมายใหม่แตกต่างจากความหมายของที่ว่างที่มีอยู่เดิม⁴⁹ ทั้งนี้มีองค์ประกอบ 2 ประการที่ทำให้เกิดสัญลักษณ์หรือองค์ประกอบที่เป็นสัญลักษณ์ และคุณลักษณะของที่ว่างศักดิ์สิทธิ์คือ สถานที่ของสัญลักษณ์

และมีสถานที่ที่ตั้งที่แยกตัวออกจากที่ว่างอื่น ๆ โดยส่วนใหญ่ตำแหน่งที่สูงกว่าหรือไม่สามารถเข้าถึงได้โดยง่าย เพราะพื้นที่ที่แยกตัวออกจากพื้นที่อื่น ๆ ก่อให้เกิดการรับรู้ว่าศักดิ์สิทธิ์และน่าดึงดูดใจมากกว่าพื้นที่ที่เข้าไปได้ง่ายหรือพื้นที่เปิด⁵⁰ นอกจากนี้ปัจจัยทางกายภาพหรือทางภูมิศาสตร์ และปัจจัยทางจิตวิทยายังส่งผลต่อที่ว่างศักดิ์สิทธิ์ เพราะก่อให้เกิดการตีความเชิงสัญลักษณ์ของที่ว่างศักดิ์สิทธิ์ ตัวอย่างปัจจัยทางกายภาพ ได้แก่ ที่ตั้ง สถานที่บูชา อนุสาวรีย์ วัด สัญลักษณ์หรือรูปเคารพ และการประกอบพิธีกรรม ส่วนปัจจัยทางจิตวิทยา ได้แก่ ตำนาน และศรัทธา

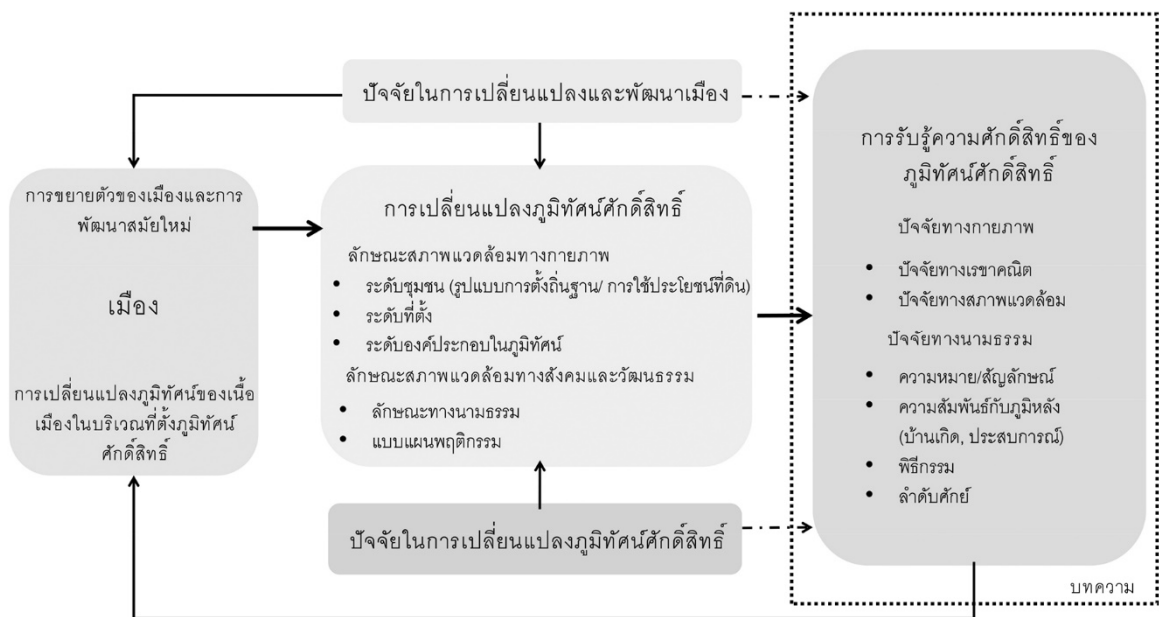
นอกจากนี้ปัจจัยทางเรขาคณิตและปัจจัยทางสภาพแวดล้อมส่งผลต่อการรับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ การตั้งฉากหรือความสูง ความสมมาตร ความโค้งนูน และบริเวณที่สูง โดยรูปทรงปิรามิดและทรงกลมเป็นรูปร่างที่สื่อถึงความศักดิ์สิทธิ์ได้ดีที่สุด รูปร่างที่สูงหรือที่ตั้งฉากจะศักดิ์สิทธิ์มากกว่ารูปร่างที่เป็นแนวราบหรือเตี้ย ส่วนรูปทรงแนวนอนทำให้เกิดการรับรู้ว่าเป็นทางโลกไม่น่าสนใจ ถ่อมตัว ผ่อนคลายและสมดุล และตำแหน่งบริเวณด้านบนตรงกลาง บริเวณจุดยอดในตำแหน่งที่ชี้ขึ้นจะมีการรับรู้ความศักดิ์สิทธิ์มากกว่าบริเวณอื่น ๆ โดยเฉพาะจุดกึ่งกลาง (Centroid) เป็นจุดที่รับรู้ว่าศักดิ์สิทธิ์มากที่สุดและสัมพันธ์กับความสมมาตรด้วย หากจุดยอดชี้ลงรับรู้ว่าศักดิ์สิทธิ์คล้ายกับบริเวณที่สูงและที่ต่ำของรูปร่างนั้น ๆ⁵² สาเหตุที่รับรู้ตำแหน่งจุดยอดและบริเวณที่สูงศักดิ์สิทธิ์มากกว่าบริเวณพื้นที่ต่ำกว่าเพราะทัศนวิสัยที่ดีทำให้ความรู้สึกปลอดภัย⁵³ ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีทางจิตวิทยา Prospect-Refuge นอกจากนี้รูปทรงปลายแหลมหรือสอบเข้าที่มีลักษณะของการขึ้นขึ้นสู่ท้องฟ้าของลักษณะของสถาปัตยกรรมทางศาสนา เช่น โบสถ์ เจดีย์ ฯลฯ ทำให้เกิดความเข้าใจในการรับรู้ความเป็นสามมิติของที่ว่างตามหลักการรับรู้ทางทัศนียภาพด้วยการมองเห็น ตลอดจนสร้างความเข้าใจในมิติสัมพันธ์เส้น และรูปร่างรูปทรง⁵⁵ โดยหากการรับรู้ที่ว่างนั้นผสมผสานกับความเชื่อหรือแนวคิดทางศาสนาจึงทำให้รับรู้ถึงความศักดิ์สิทธิ์ อย่างไรก็ตามการรับรู้ทัศนียภาพแบบบรรยายภาค (Arial Perspective) ซึ่งเกิดจากสีหรือบรรยากาศของสภาพแวดล้อม⁵⁶ นั้นเป็นผลจากเวลา คุณลักษณะทางกายภาพ (ความสูง) และปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่สร้างให้เกิดบรรยากาศขึ้น เช่น บริเวณยอดเขาสูงมีหมอกไอน้ำหนาแน่น ฯลฯ อาจส่งผลต่อการรับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ได้เช่นกัน เพราะเกิดการตีความเชื่อมโยงกับความเชื่อหรือแนวคิดทางศาสนา เช่น สวรรค์

นอกจากนั้นคนไทยรับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์แตกต่างกัน ขึ้นกับ (1) ปัจจัยทางกายภาพ โดยเฉพาะสิ่งบ่งชี้ถึงความศักดิ์สิทธิ์หรือ องค์ประกอบที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ พระประธาน พระปรางค์ พระบรมรูป ของกษัตริย์ และพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนการรับรู้ความ ศักดิ์สิทธิ์ของภูมิทัศน์ทางธรรมชาติเกิดจากคุณลักษณะทางกายภาพในธรรมชาติ เช่น ความใหญ่โต แปลกประหลาด สวยงามเหมือนฉากละคร ความโดดเด่น และพื้นที่ป่า ฯลฯ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาหรือมีเกี่ยวข้องกับความเชื่อ ของคนไทย และเกี่ยวข้องในเชิงพื้นที่และระดับของความศักดิ์สิทธิ์ เช่น วัดประจำเมืองจะศักดิ์สิทธิ์มากกว่าวัดในชุมชน ฯลฯ (2) ปัจจัยทางนามธรรม ได้แก่ ความเชื่อทางศาสนาหรือทางจิตวิญญาณ ของบูชาหรือของถวายทาง ศาสนา การบวงสรวง และการกราบไหว้⁵⁷

การทบทวนวรรณกรรมดังกล่าวนำมาสร้างกรอบแนวคิดของการรับรู้ ความศักดิ์สิทธิ์ของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์จากปัจจัยทางกายภาพและทางนามธรรม ได้ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1: กรอบแนวคิด ของโครงการวิจัยและ บทความเรื่องนี้

Fig. 1: Conceptual framework of the research and present paper.⁵⁸

4. วิธีการศึกษา

การศึกษาเรื่องนี้ใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Method Research) ทั้งวิธีวิจัยเชิงคุณภาพและวิธีเชิงปริมาณโดยการสังเกตแบบแผนพฤติกรรมของคนไทยในกรณีศึกษาและแบบสอบถาม กรณีศึกษาในงานวิจัยเรื่องนี้ตั้งอยู่ในพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล มีจำนวนทั้งหมด 8 แห่ง โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือกกรณีศึกษา เพื่อเป็นตัวแทนภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ในย่านประวัติศาสตร์ย่านศูนย์กลางพาณิชย์กรรมใจกลางเมือง ย่านชานเมือง และย่านปริมณฑล ดังนี้ (1) มีความเป็นพลวัต (Dynamism) เช่น มิวเซียมเทคโนโลยีและนวัตกรรมทางความเชื่ออย่างต่อเนื่อง ฯลฯ (2) มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ของเมือง (3) เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ (มีความศักดิ์สิทธิ์) หรือสนับสนุนความเป็นอยู่ที่ดี และ (4) มีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสมัยใหม่

ทั้งนี้กรณีศึกษาเป็นตัวแทนภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ในย่านประวัติศาสตร์ 2 แห่ง คือ สนามหลวงและวัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร ในย่านศูนย์กลางพาณิชย์กรรมใจกลางเมืองมีกรณีศึกษาเป็นตัวแทนภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ 2 แห่ง คือ ศาลท้าวมหาพรหม โรงแรมเอราวัณ และวัดพระศรีมหาอุมาเทวี นอกจากนั้นกรณีศึกษาที่เป็นตัวแทนภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ในย่านชานเมืองมี 2 แห่ง คือ วัดเทพศิลา และวัดมหาบุศย์ และเป็นตัวแทนภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ในย่านปริมณฑล คือ พุทธมณฑล และวัดสวนแก้ว ทั้งนี้แบบสอบถามสำรวจทัศนคติของกลุ่มตัวอย่างเกี่ยวกับการรับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์กรณีศึกษาทั้ง 8 แห่ง ประชากรในงานวิจัยเรื่องนี้มีพื้นที่ศึกษาคือ กรุงเทพมหานครและปริมณฑล ได้แก่ นนทบุรี ปทุมธานี นครปฐม และสมุทรปราการ ซึ่งมีจำนวนประชากรในทะเบียนราษฎร กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ปี พ.ศ. 2559 รวม 10,820,921 คน และจำนวนกลุ่มเป้าหมายคำนวณตามสูตรของ Taro Yamane⁵⁹ ระดับความเชื่อมั่นร้อยละ 95 มีจำนวน 400 คน โดยมีกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด 3 กลุ่ม คือ ผู้ที่มาสักการะกรณีศึกษา ผู้ที่อาศัยอยู่ในภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ และคนไทยทั่วไปในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล โดยเก็บแบบสอบถาม 50 คน ในแต่ละกรณีศึกษา แบ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างทั้ง 3 กลุ่มเท่า ๆ กัน

5. ผลการศึกษา

5.1 ผลการศึกษาจากแบบแผนพฤติกรรมในกรณีศึกษา

จากการสังเกตแบบแผนพฤติกรรมของคนไทยในภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์กรณีศึกษา 8 แห่ง ในปี พ.ศ. 2562 ทั้งช่วงเวลาปกติและเวลาเทศกาลสำคัญที่คัดเลือกเพียงบางเทศกาลมาแสดงเป็นตัวอย่างในบทความเรื่องนี้ (แผนที่ 1-14) พบว่าคนไทยที่ไปเคารพสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือใช้พื้นที่เพื่อประกอบกิจกรรมทางศาสนาซึ่งเป็นองค์ประกอบทางกายภาพในภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์กรณีศึกษา ได้แก่

(1) สถาปัตยกรรมทางศาสนา เช่น พระปรางค์ (แผนที่ 1) ศาลที่มีองค์เทพหรือรูปเคารพทางศาสนา (แผนที่ 2-3) มณฑปหรือเทวสถาน (แผนที่ 3) พระอุโบสถ (แผนที่ 1, 4-5) โบสถ์ธรรมชาตินิเวศสวนแก้ว (แผนที่ 6) ฯลฯ

(2) พระพุทธรูป รูปปั้นศักดิ์สิทธิ์ เทวรูป หรือพระบรมฉายาลักษณ์ เช่น พระพุทธธรรมมิศรราชโลกธาตุดิลกนิเวศอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร พระประธานในพระอุโบสถวัดเทพศิลาและวัดมหาบุศย์ พระศรีศากยเทวพลญาณในพุทธมณฑล (ภาพเปิดบทความ และ แผนที่ 7) พระพรหมที่ศาลพระพรหมโรงแรมเอราวัณ (แผนที่ 2) ยานาคในวัดมหาบุศย์ (แผนที่ 5) และพระบรมฉายาลักษณ์ของกษัตริย์หรือพระราชินีที่สนามหลวง (แผนที่ 8) ฯลฯ

(3) สัญลักษณ์ทางศาสนาหรือความเชื่อ เช่น อักษรโอเมิ คิวลิงค์และเสาสิงห์ในวัดพระศรีมหาอุมาเทวี (แผนที่ 3) ธรรมจักรในวัดสวนแก้ว (ภาพที่ 2) ดอกบัว รอยพระพุทธบาท และแท่นไสยาสน์บริเวณสังเวชนียสถาน 4 ตำบลในพุทธมณฑล (แผนที่ 7) ฯลฯ

(4) ศิลปกรรม ศิลปวัตถุ หรือสิ่งที่แสดงออกทางวัฒนธรรม หรือแสดงออกถึงความศักดิ์สิทธิ์ เช่น บุชบก ธรรมมาสน์พระแท่นบรรทมสมเด็จพระเจ้าตากสิน จิตรกรรมฝาผนังบริเวณวิหารคดในวัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร ฯลฯ

(5) พื้นที่ทำกิจกรรมทางศาสนา เช่น พื้นที่รอบพระอุโบสถ (แผนที่ 1, 4-5) พื้นที่ทำบุญในกระโจมของพุทธมณฑล (แผนที่ 7) โตมอเนกประสงค์ในวัดเทพศิลาและวัดมหาบุศย์ (แผนที่ 4-5) สนามหญ้า ลานแดดแข็ง ลานจอดรถ หรือถนนที่ปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่สวดมนต์ พื้นที่ประกอบพิธีกรรม หรือทำกิจกรรมทางศาสนา (แผนที่ 11-12) ฯลฯ

(6) องค์ประกอบทางธรรมชาติ ได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยา (แผนที่ 1) คลองแสนแสบ และคลองพระโขนงที่สื่อถึงพระแม่คงคาในเทศกาลลอยกระทง

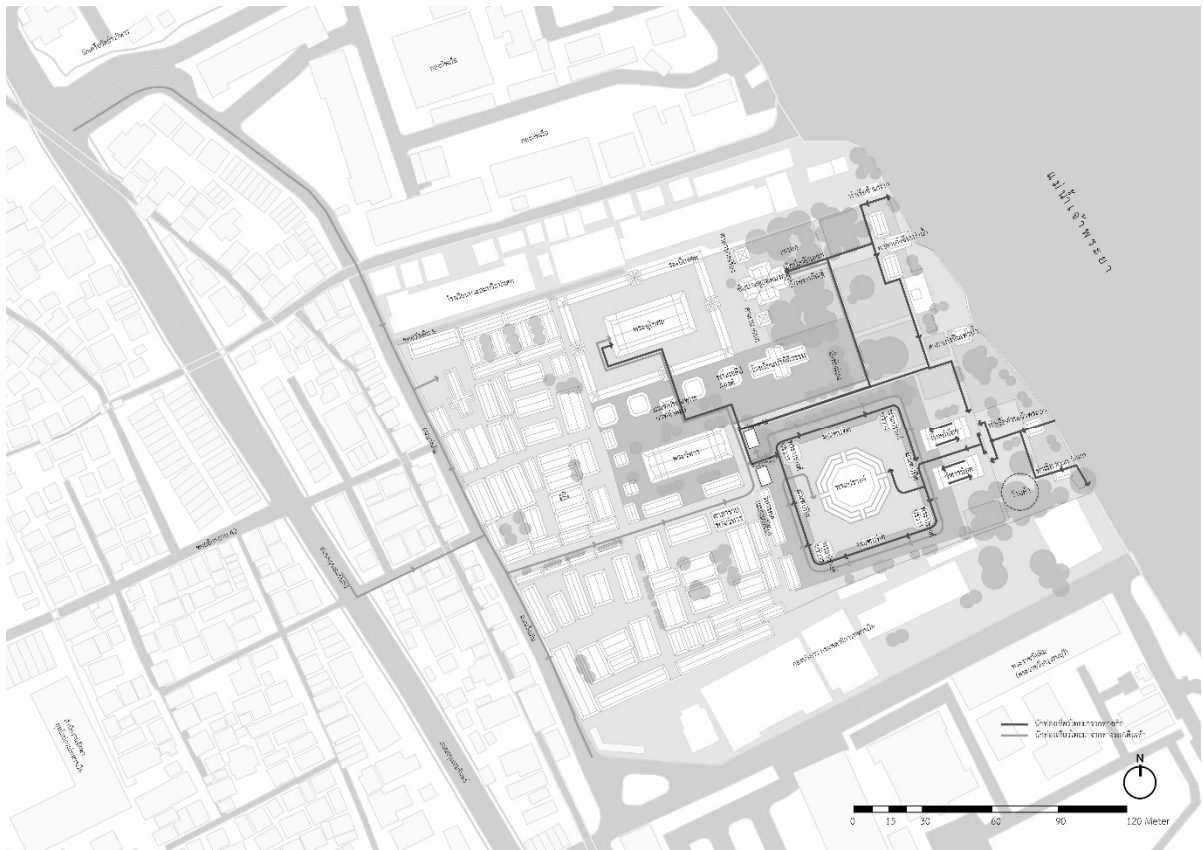
(7) ความหนาแน่นของจำนวนผู้คนที่มาสักการะ กิจกรรมทางศาสนา เช่น ขบวนแห่เทียนพรรษา (แผนที่ 4) เวียนเทียน (แผนที่ 6-7) ฯลฯ และ สิ่งก่อสร้างชั่วคราวที่มีจำนวนเพิ่มขึ้นในงานเทศกาล เช่น พลับพลาที่ประทับ (แผนที่ 8) พระเมรุมาศและพระที่นั่ง (แผนที่ 9) เวที ประรำพิธีสงฆ์ชั่วคราว ในสนามหลวง ชุมดนตรี รถแห่เทวรูป (แผนที่ 10) กระโจมหรือซุ้มกิจกรรม ทำบุญ (แผนที่ 7) ตลาดนัด ร้านค้า รถเข็น งานวัดและร้านเครื่องเล่น (แผนที่ 12) และการตกแต่งภูมิทัศน์ด้วยไฟประดับ (ภาพเปิดบทความ) ฯลฯ

ในช่วงเทศกาลทางศาสนาและงานเฉลิมฉลองจะเกิดคุณลักษณะ ทางนามธรรมในภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์กรณีศึกษา เนื่องจากการเปลี่ยนแปลง ของที่ว่างและบรรยากาศในภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์อันเกิดจากกิจกรรมทางศาสนา การเฉลิมฉลอง การประดับตกแต่งสถานที่ชั่วคราว และมีองค์ประกอบทาง สังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป ได้แก่ พิธีการ ความเป็นทางการ กิริยาสำรวมของผู้ที่เข้าร่วมงาน ขบวนแห่ (แผนที่ 6-7) ขบวนรถแห่องค์เทพ (แผนที่ 10) การรวมตัวของพุทธศาสนิกชนเพื่อสวดมนต์ข้ามคืนวันสิ้นปี (แผนที่ 11) การแสดงดนตรีและแสงสีเสียงบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา (แผนที่ 13) การแสดงปีพาทย์และนาฏศิลป์เพื่อบูชาองค์เทพ (แผนที่ 10) การตั้งโต๊ะหมู่บูชา ชุ่มประตู่ ชุ่มบูชา ธงประดับ หรือธงช้าง การตกแต่งภูมิทัศน์ ด้วยไฟประดับ (ภาพเปิดบทความ และแผนที่ 11) ตลอดจนตกแต่งภูมิทัศน์ ด้วยพืชพรรณและดอกไม้ สัญลักษณ์ทางศาสนา (ภาพที่ 2) สัญลักษณ์ของ พระมหากษัตริย์ ประติมากรรม พระบรมฉายาลักษณ์ น้ำพุ หรือสระน้ำ (แผนที่ 14) ซึ่งก่อให้เกิดบรรยากาศสวยงาม แปลกตา และมีความขลังในพื้นที่ โดยรอบ ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์กรณีศึกษาแตกต่างไปจากช่วงเวลาปกติ

ภาพที่ 2: ธรรมจักรและ
สัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา
ในวัดสวนแก้ว

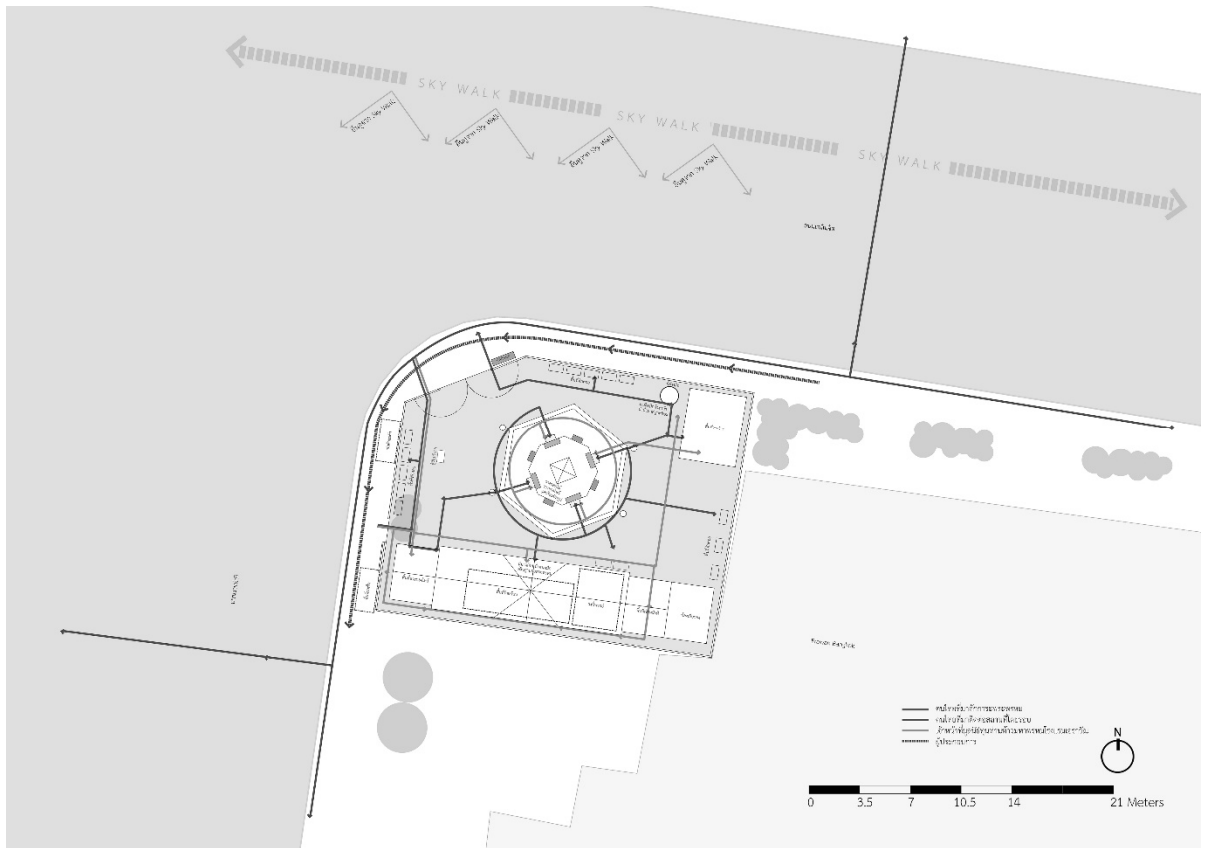
Fig. 2: The Wheel
of Life and Buddhist
symbols in Wat
Suan Kaew.

แผนที่ 1: แบบแผนพฤติกรรมบริเวณวัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหารในช่วงเวลาปกติ พุทธศาสนิกชนไหว้พระในพระอุโบสถ สักการะพระปรางค์ ใ้หัวพระในพระวิหารน้อย และสักการะพระบรมรูปหล่อสมเด็จพระเจ้าตากสิน ชมบุษบก ธรรมมาสน์ และพระแท่นบรรทมสมเด็จพระเจ้าตากสินในโบสถ์น้อย.

Map 1: Behaviour map for Wat Arun Ratchawaram Ratchawaramahawihan based on data collected from daily visits: Buddhist devotees worship the main Buddha Image in the church, Phra Prang, Buddha images, in Phra Viharn Noi, and the statue of King Taksin, and view a moveable throne, pulpit, and King Taksin's bed.

แผนที่ 2: แบบแผนพฤติกรรมบริเวณศาลท้าวมหาพรหมโรงแรมเอราวัณในช่วงเวลาปกติ ประชาชนและนักท่องเที่ยว มาสักการะท้าวมหาพรหม

Map 2: Behaviour map for Erawan Shrine based on data collected from daily visits: people and tourists worship Brahman.

แผนที่ 4: แบบแผนพฤติกรรมบริเวณวัดเทพสุธาในช่วงเวลาเทศกาลเข้าพรรษา 17 กรกฎาคม 2562 พุทธศาสนิกชน
แห่เทียนรอบพระอุโบสถ

Map 4: Behaviour map for Wat Thepleela based on data collected during the Candle Festival of 17 July 2019: Buddhist Lent Candle's parade by Buddhist devotees took place around the ubosot of the temple.

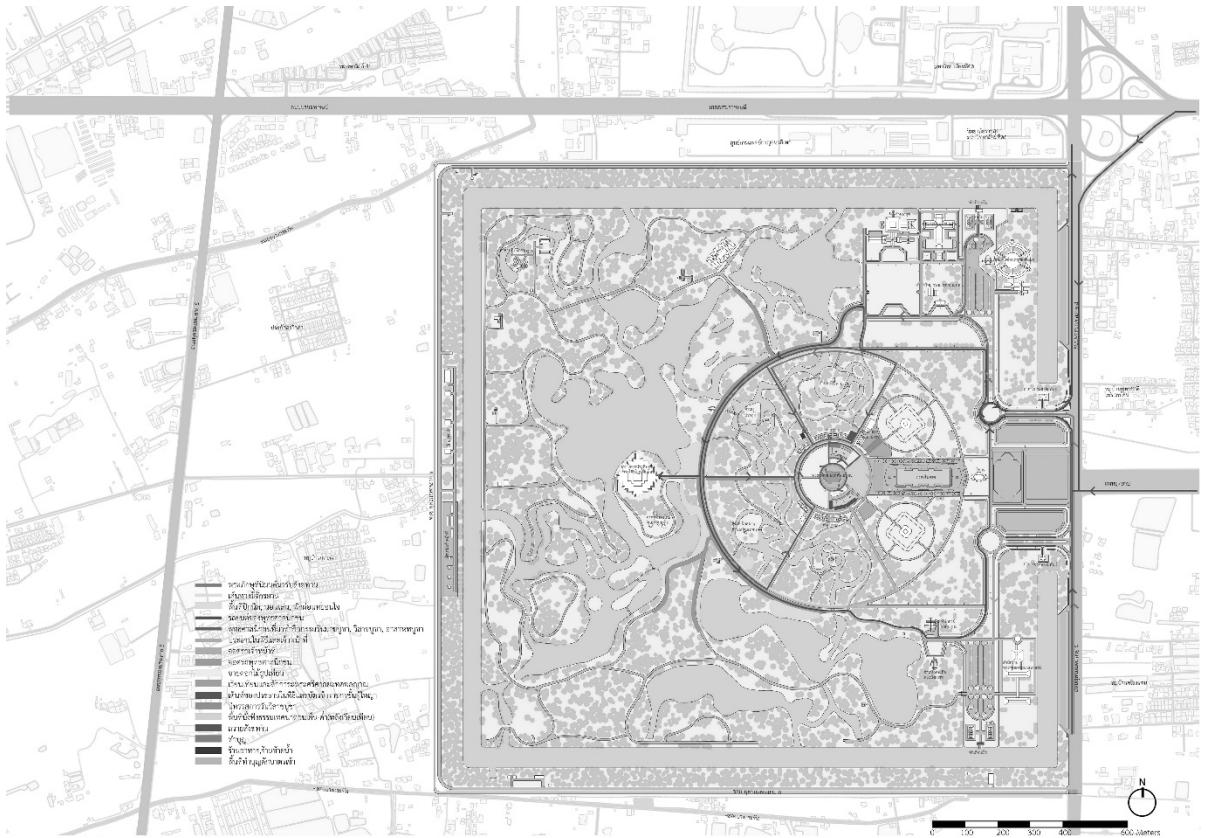
แผนที่ 5: แบบแผนพฤติกรรมบริเวณวัดมหาบุศย์ในช่วงเวลาเทศกาลเข้าพรรษา 17 กรกฎาคม 2562 พุทธศาสนิกชนถวายเทียนพรรษาที่ศาลาการเปรียญและโดมเอนกประสงค์ ทำบุญ และไหว้พระที่พระอุโบสถ

Map 5: Behaviour map for Wat Mahabut based on data collected during the Candle Light Festival of 17 July 2019: Buddhist devotees offer candles at the worship hall and a multipurpose dome during Buddhist Lent, make merit, and worship the Buddha Image of the ubosot at Wat Mahabut.

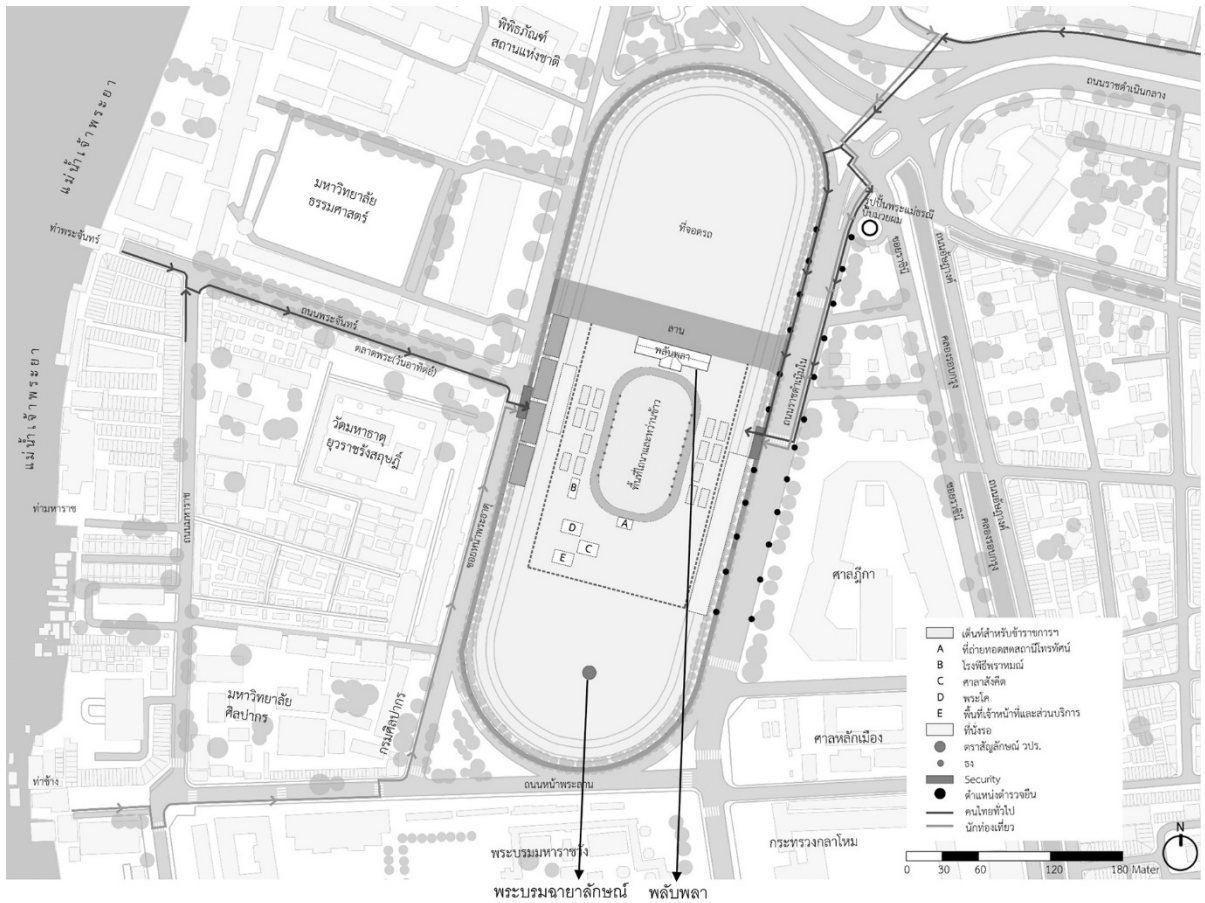
แผนที่ 6: แบบแผนพฤติกรรมบริเวณวัดสวนแก้วในวันอาสาฬหบูชา 16 กรกฎาคม 2562 พุทธศาสนิกชนเวียนเทียนรอบโบสถ์ธรรมชาติ วัดสวนแก้ว

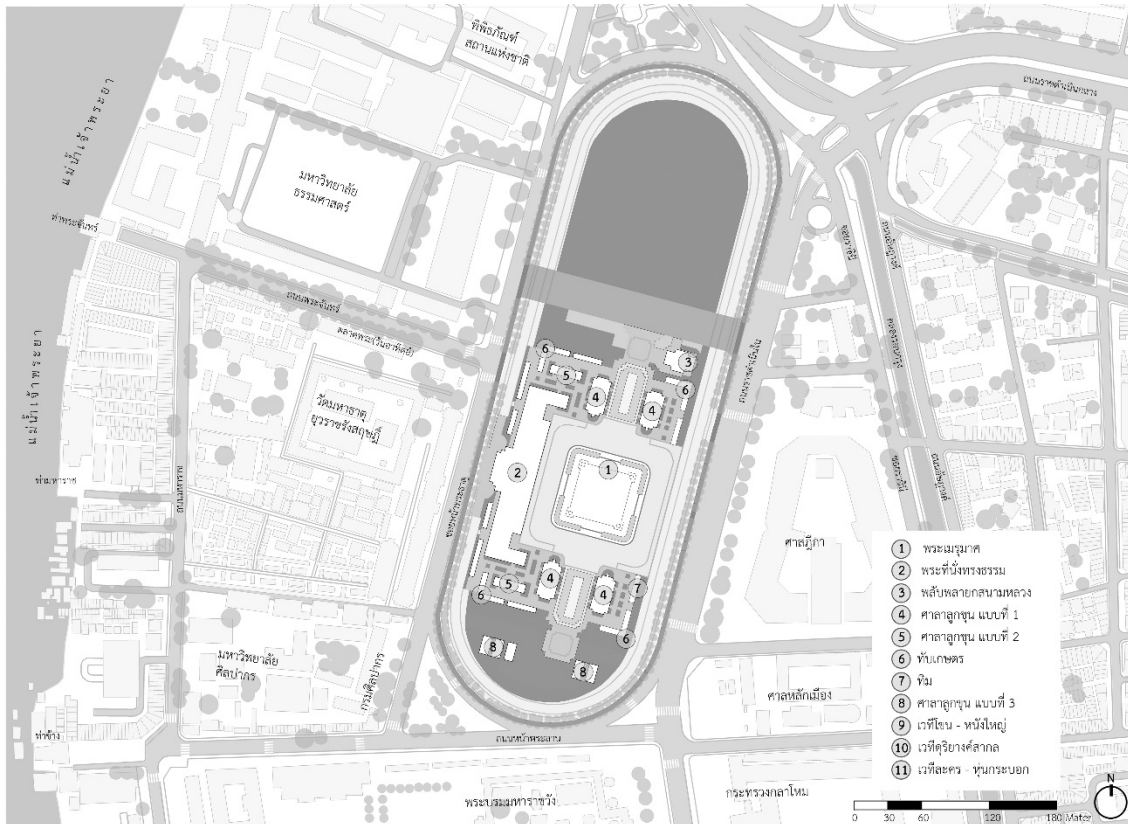
Map 6: Behaviour map for Wat Suan Kaew based on data collected during the Asalha Puja Day of 16 July 2019: The Light Waving Rite is performed by Buddhist devotees around Bot Thammachat (Wat Suan Kaew's ubosot).

แผนที่ 7: แบบแผนพฤติกรรมบริเวณพุทธมณฑลในวันมาฆบูชา 19 กุมภาพันธ์ 2562 วิสาขบูชา 18 พฤษภาคม 2562 และอาสาฬหบูชา 16 กรกฎาคม 2562 มีการแห่เทียนรอบพระศรีศากยะทศพลญาณ และทำบุญในกระโจมทำบุญ

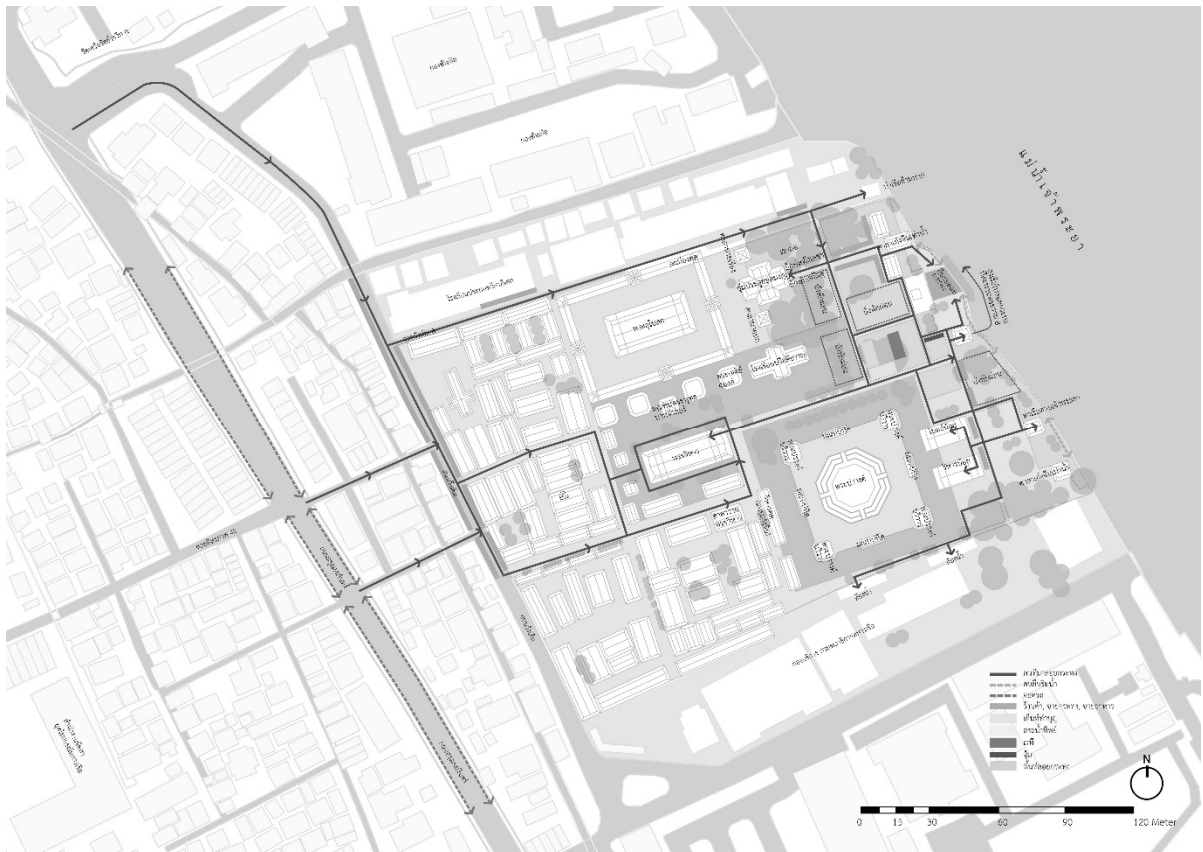
Map 7: Behaviour map for Phutthamonthon based on data collected during the Magha Puja Day of 19 February 2019; Visak Day of 18 May 2019; and Asalha Puja Day of 16 July 2019: The Light Waving Rite by Buddhist devotees is performed around Phra Si Sakkaya Thosaphonlayan Prathan Phuttamothon Suthat and making merit at nearby tents.

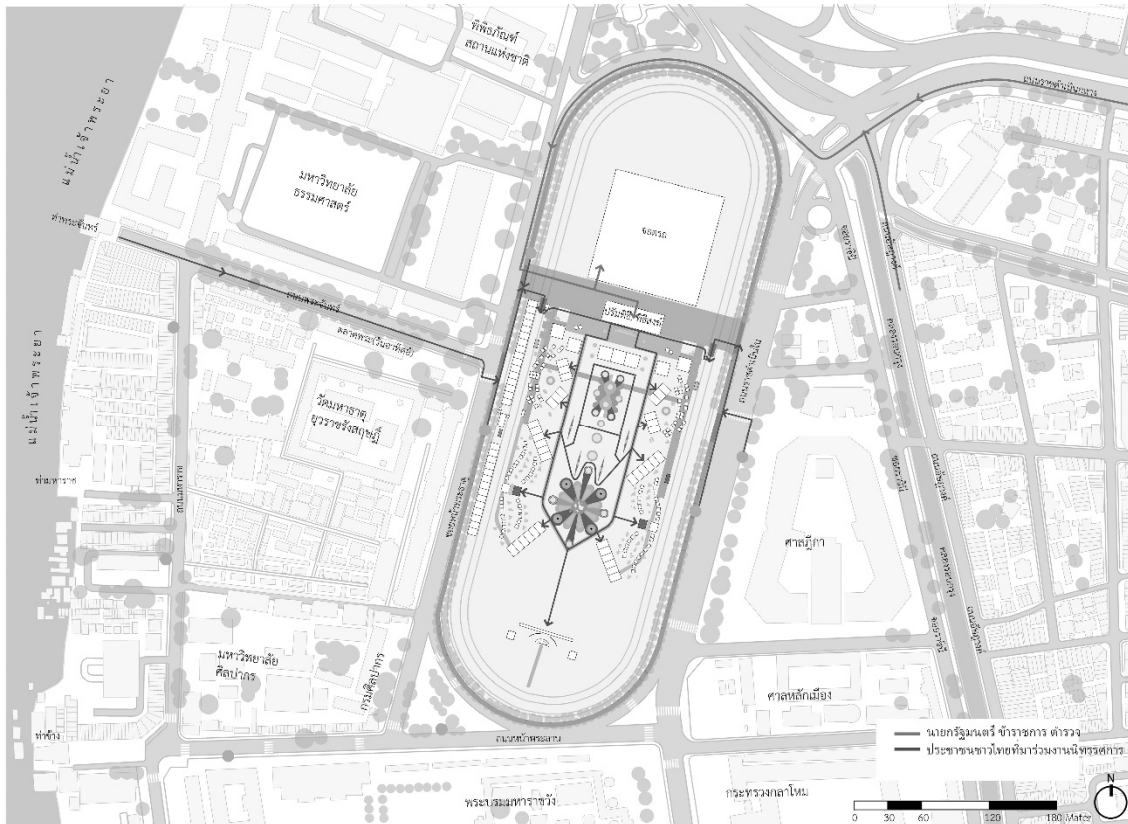
แผนที่ 9: แผนผังงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ร.9 25-29 ตุลาคม 2560 ณ สนามหลวง แสดงตำแหน่ง พระเมรุมาศ พระที่นั่งทรงธรรม ศาลา และเวที สวนประดับ และภูมิทัศน์จำลองป่าหิมพานต์รอบพระเมรุมาศ

Map 9: Layout of the Royal Grounds for the Cremation Ceremony of His Majesty King Bhumibol Adulyadej (King Rama IX) based on data collected on 25-29 October 2017 at Sanam Luang: It includes a representation of Merutmat, Phra Thinang Songtham, sala, stages, ornamented gardens and landscapes of the Himmaphan Forest around Merumat.

แผนที่ 13: แบบแผนพฤติกรรมบริเวณวัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหารในเทศกาล River Festival 2019 ในวันลอยกระทง 9-11 พฤศจิกายน 2562 มีการแสดงดนตรีและการแสดงทางวัฒนธรรมบนเวทีการแสดง ใกล้พระปรางค์และศาลาท่าน้ำ ประชาชนมาลอยกระทงริมแม่น้ำเจ้าพระยา ชมการแสดง และเที่ยวงานวัด

Map 13: Behaviour map for Wat Arun Ratchawararam Ratchawaramahawihan based on data collected during the River Festival (Loy Krathong) of 9-11 November 2019: Concerts were performed near the Phra Prang and piers and devotees had Krathong candle lights float on the Chao Phraya River, watched the concerts and cultural shows, and enjoyed the temple fair.

แผนที่ 14: แบบแผนพฤติกรรมบริเวณสนามหลวงในวันพ่อแห่งชาติ 5-14 ธันวาคม 2562 มีการประดับตกแต่งสนามหลวงด้วยดอกไม้ นานาพันธุ์ เรือพระราชพิธีจำลอง สัญลักษณ์และพระบรมฉายาลักษณ์ของรัชกาลที่ 9 ประติมากรรม น้ำพุและสระน้ำ

Map 14: Behaviour map for Sanam Luang based on data collected during the Father's Day of 5-14 December 2019: Decorative ornaments representing the country's flora and fauna, landscaped gardens, models of royal barges, and the royal portrait of King Rama IX had been installed for the occasion.

5.2 ผลการศึกษาจากแบบสอบถาม

5.2.1 คำถามในแบบสอบถามและกลุ่มตัวอย่าง

คำถามในแบบสอบถามแบ่งได้เป็น 4 หัวข้อ คือ (1) ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม (2) การรับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์กรณีศึกษา (3) ความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงเมืองและการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์กรณีศึกษา และ (4) การยอมรับได้ของลักษณะทางกายภาพของเมืองและภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ที่เปลี่ยนแปลงไป โดยผู้ตอบแบบสอบถามเป็นกลุ่มตัวอย่าง 3 กลุ่ม คือผู้ที่มาสักการะกรณีศึกษา ผู้ที่อาศัยอยู่ในภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ และคนไทยทั่วไปในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

ทั้งนี้บทความเรื่องนี้จะนำเสนอผลจากแบบสอบถามหัวข้อ 2 เท่านั้น โดยข้อมูลทั่วไปสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลส่วนบุคคล และภูมิหลังของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ เพศ อายุ สัญชาติ ระดับการศึกษา อาชีพ ศาสนา ที่อยู่ปัจจุบัน และเวลาในการอยู่อาศัยในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ส่วนการรับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์กรณีศึกษานั้นให้ผู้ตอบแบบสอบถามระบอบุคคลประกอบในภูมิทัศน์ หรือปัจจัยที่ส่งผลต่อความศักดิ์สิทธิ์ของกรณีศึกษาที่ผู้ตอบแบบสอบถามเลือกตอบเพียง 1 กรณีศึกษา ส่วนหัวข้อที่ 3 สรรวจ 3 ประเด็น คือการรับรู้ความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงเมืองและการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ของผู้ตอบแบบสอบถามว่ามีความสัมพันธ์กันหรือไม่และเหตุผล รูปแบบการเปลี่ยนแปลงในกรณีศึกษาหรือภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งผลกระทบเชิงลบหรือส่งเสริมความศักดิ์สิทธิ์ของกรณีศึกษา และแนวทางการพัฒนากรณีศึกษาหรือภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ในอนาคตที่มีความเหมาะสม นอกจากนั้นหัวข้อที่ 4 สรรวจระดับการยอมรับได้ของลักษณะทางกายภาพของเมืองและภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ที่เปลี่ยนแปลงไปหากมีการเปลี่ยนแปลงไปตามรูปแบบที่ได้จากสำรวจภาคสนามภายในพื้นที่กรณีศึกษาในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล และสำรวจระดับการยอมรับได้ของการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมโดยรอบของกรณีศึกษาตามรูปแบบที่ได้จากสำรวจภาคสนามพื้นที่โดยรอบและการพัฒนาเมืองโดยรอบกรณีศึกษา

5.2.2 ผลการศึกษาจากแบบสอบถาม

จากการสำรวจแบบสอบถามถึงองค์ประกอบในภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ 10 อันดับที่ทำให้เกิดการรับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์กรณีศึกษา โดยมีผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด 476 คน และสามารถสรุปองค์ประกอบในภูมิทัศน์

ที่ทำให้รับรู้ความศักดิ์สิทธิ์โดยภาพรวม มีทั้งหมด 13 องค์ประกอบ ซึ่งมีการรับรู้สูงสุดในแต่ละองค์ประกอบสรุปได้ดังนี้ อันดับแรก คือพระพุทธรูปหรือรูปปั้นศักดิ์สิทธิ์ (ร้อยละ 59.8 ของผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด, n=470 คน) อันดับที่ 2 คือ ศิลปกรรม (ร้อยละ 22.9 ของผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด, n=411 คน) และอันดับที่ 3 คือ ความเชื่อส่วนบุคคลหรือศรัทธา (ร้อยละ 17.5 ของผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด, n=368 คน)

ส่วนอันดับที่ 4 และ 5 คือสถาปัตยกรรมทางศาสนา ซึ่งมีผู้ตอบแบบสอบถามรับรู้เท่า ๆ กัน (ร้อยละ 15.5 ของผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด, n=296 คน และ n=239 คน ตามลำดับ) แต่มีองค์ประกอบอื่น ๆ ซึ่งผู้ตอบแบบสอบถามรับรู้ว่าจะทำให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ลำดับห้ารองลงมา คือสัญลักษณ์ทางศาสนา (ร้อยละ 15.1 ของผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด, n=239 คน) ลำดับ 6 คือความเก่าแก่หรือโบราณ (ร้อยละ 16.2 ของผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด, n=179 คน) ส่วนลำดับที่ 7 ที่มีผู้ตอบแบบสอบถามตอบมากที่สุด คล้ายกับลำดับที่ 4 และ 5 คือสถาปัตยกรรมทางศาสนา อย่างไรก็ตามมีองค์ประกอบอื่น ๆ ซึ่งผู้ตอบแบบสอบถามรับรู้ว่าจะทำให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ลำดับ 7 รองลงมา คือความเก่าแก่หรือโบราณและความเชื่อที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ (ร้อยละ 14.3 และร้อยละ 12.8 ของผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมดตามลำดับ, n=133 คน) ลำดับที่ 8 คือการบนบานหรือแก้บน (ร้อยละ 14.9, n=94 คน) ทั้งนี้ในลำดับที่ 9 ที่มีผู้ตอบแบบสอบถามรับรู้มากที่สุด คล้ายกับลำดับที่ 6 คือความเก่าแก่หรือโบราณ แต่มีองค์ประกอบอื่น ๆ ที่ผู้ตอบแบบสอบถามรับรู้ว่าจะทำให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ลำดับ 9 รองลงมา คือกิจกรรมทางศาสนา และองค์ประกอบทางธรรมชาติ (ร้อยละ 12.7 และร้อยละ 11.3 ของผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมดตามลำดับ, n=71 คน) และลำดับที่ 10 คือความเชื่อที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษและบรรยากาศที่ศักดิ์สิทธิ์หรือความมืด (ร้อยละ 17.5 ของผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมดเท่า ๆ กัน, n=29 คน)

นอกจากนี้ยังมีองค์ประกอบอื่น ๆ นอกเหนือจากที่กล่าวมาที่ซึ่งมีผลต่อการรับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์เช่นกัน ได้แก่ ธรรมชาติแวดล้อม (ลำดับแรกคิดเป็นร้อยละ 7.0 ของผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด, n=470 คน และลำดับที่ 3 ร้อยละ 10.3 ของผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด, n=368 คน) และจำนวนคนที่มา (ลำดับที่ 4 คิดเป็นร้อยละ 10.5 ของผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด, n=296 คน และลำดับที่ 6 ร้อยละ 10.1 ของผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด, n=179 คน)

จากผลจากแบบสอบถามดังกล่าวสามารถสรุปองค์ประกอบในภูมิทัศน์ที่ทำให้รับรู้ความศักดิ์สิทธิ์โดยภาพรวม มีทั้งหมด 13 องค์ประกอบ ได้แก่

(1) พระพุทธรูปหรือรูปปั้นศักดิ์สิทธิ์ เช่น พระประธาน องค์เทพเจ้าในแต่ละศาสนา แม่นาค ฯลฯ

(2) ศิลปกรรม เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ฯลฯ

(3) ความเชื่อส่วนบุคคลหรือศรัทธา เช่น ความเชื่อเรื่องไตรภูมิ ความเชื่อเรื่องสวรรค์-นรก ความเชื่อเรื่องผี ความศรัทธาต่อความรักของแม่นาคพระโขนง ความศรัทธาต่อองค์พระพิฆเนศและพระแม่อุมาเทวี ฯลฯ

(4) สถาปัตยกรรมทางศาสนา เช่น พระปรางค์ พระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ ฯลฯ

(5) สัญลักษณ์ทางศาสนา เช่น สัญลักษณ์โอม ดอกบัว 4 เหล่า สวรรค์ ฯลฯ

(6) ความเก่าแก่หรือโบราณ เช่น ระยะเวลาที่วัดก่อตั้ง วัดสร้างตั้งแต่สมัยอยุธยา ฯลฯ

(7) ความเชื่อที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ เช่น ความเชื่อเรื่องสิ่งมงคล วันหรือเวลากาลกิณี จิ้งจกตก ก้าวเท้าขวาออกจากบ้าน ฯลฯ

(8) การขนานนามหรือแก้บน เช่น การรำละครชาตรีเพื่อแก้บน การแสดงดนตรีพื้นเมืองถวายแก่องค์เทพ การถวายผลไม้และขนมหวานแก่พระแม่อุมาเทวี การถวายไข่ต้มและน้ำแดงแก่เจ้าที่ ฯลฯ

(9) กิจกรรมทางศาสนา เช่น การสักการะพระประธาน การประกอบพิธีกรรม การทำบุญ การตักบาตร การเวียนเทียน การแห่เทียนพรรษา การไหว้พระด้วยดอกไม้ธูปเทียน การนำชุดไทยมาถวายแก่แม่นาค การสวดมนต์ของพระสงฆ์ การพรมน้ำมนต์ และการเป่าสังข์ของพราหมณ์ ฯลฯ

(10) องค์ประกอบทางธรรมชาติ เช่น ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นตะเคียน ต้นไม้ใหญ่ ต้นกล้วย ฯลฯ

(11) บรรยากาศที่ศักดิ์สิทธิ์หรือความมืด เช่น ความเงียบ ความเย็น ยะเยือก แสงจำลองเป็นลำ คandles และกลิ่นกำยานหอมตลบอบอวน แสงสลัวหรือความมืด ฯลฯ

(12) ธรรมชาติแวดล้อม เช่น ความร่มรื่นของภูมิทัศน์ในวัด มีแม่น้ำไหลผ่าน ฯลฯ

(13) จำนวนคนที่มา เช่น จำนวนผู้มาบวงสรวงนับพันคน จำนวนผู้คนมาร่วมเดินในขบวนแห่งานเทศกาลยาว 1 กิโลเมตร ฯลฯ

ซึ่งองค์ประกอบในภูมิทัศน์ที่ทำให้รับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ทั้ง

13 องค์ประกอบนั้นสามารถจัดกลุ่มตามกรอบการแสดงออกทางวัฒนธรรม ซึ่งแบ่งเป็นจับต้องได้และจับต้องไม่ได้ (หัวข้อบนานา) ออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือองค์ประกอบทางกายภาพ และองค์ประกอบทางนามธรรม เพื่อให้เชื่อมโยงกับการเสนอแนะในการออกแบบทางกายภาพ การจัดการ และการอนุรักษ์ ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมได้ ทั้งนี้องค์ประกอบทางกายภาพมี 7 องค์ประกอบ ได้แก่ พระพุทธรูปหรือรูปปั้นศักดิ์สิทธิ์ ศิลปกรรม ธรรมชาติแวดล้อม สถาปัตยกรรมทางศาสนา สัญลักษณ์ทางศาสนา กิจกรรมทางศาสนา และองค์ประกอบทางธรรมชาติ โดยพระพุทธรูปหรือรูปปั้นศักดิ์สิทธิ์เป็นองค์ประกอบในภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้ตอบแบบสอบถามรับรู้มากที่สุด และมีองค์ประกอบทางนามธรรม 6 องค์ประกอบ ได้แก่ ความเชื่อส่วนบุคคลหรือศรัทธา ความเชื่อที่สืบทอดกันมาจากรพบุรุษ การเซ่นไหว้หรือพิธีกรรม ความเก่าแก่หรือโบราณ การบนบานหรือแก้บน และบรรยากาศที่ศักดิ์สิทธิ์หรือความมีด

6. บทสรุปและข้อเสนอแนะ

6.1 สรุปผลการศึกษา

จากองค์ประกอบในภูมิทัศน์ที่ทำให้รับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 13 องค์ประกอบดังกล่าว สามารถจำแนกให้เป็นคุณลักษณะของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ร่วมสมัย 10 ประการ ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา (เพื่อศึกษาคุณลักษณะของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ที่ร่วมสมัย ซึ่งยังคงความศักดิ์สิทธิ์สืบเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบัน) โดยพิจารณาร่วมกับการแสดงออกทางวัฒนธรรมและการรับรู้แบบองค์รวม ดังที่กล่าวไว้ในหัวข้อบนานา เพื่อนำผลการศึกษาดังกล่าวไปประยุกต์เพื่อเข้าใจการรับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์หรือภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ในบริบททางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ซึ่งมีศาสนาหรือความเชื่อต่างกัน มีปัจจัยสภาพแวดล้อมต่างกัน เช่น สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในวัฒนธรรมตะวันตก สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาอิสลาม ฯลฯ ทั้งนี้คุณลักษณะของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ร่วมสมัย 10 ประการ แบ่งเป็นคุณลักษณะทางกายภาพ 4 ประการ คือคุณลักษณะทางกายภาพที่เกี่ยวกับศาสนา คุณลักษณะทางกายภาพทางธรรมชาติ คุณลักษณะทางสังคมกายภาพ และคุณลักษณะทางกายภาพที่มีความซับซ้อน และเป็นคุณลักษณะทางนามธรรม 5 ประการ ได้แก่

คุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับศาสนา คุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับพิธีกรรม คุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับการเมือง คุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับบรรยากาศ ที่ว่าง และเวลา และคุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับมนุษย์ และคุณลักษณะสุดท้ายของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ร่วมสมัย คือการรวมกันของคุณลักษณะทางกายภาพและคุณลักษณะทางนามธรรม⁶⁰

คุณลักษณะทางกายภาพที่เกี่ยวกับศาสนาที่ทำให้รับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ได้ง่ายและมีความสำคัญที่สุด คือพระพุทธรูปหรือรูปปั้นศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนั้นยังมีคุณลักษณะทางกายภาพที่เกี่ยวกับศาสนา ได้แก่ สถาปัตยกรรมทางศาสนา ศิลปกรรม สัญลักษณ์ทางศาสนาหรือความเชื่อสิ่งที่แสดงออกทางวัฒนธรรมหรือแสดงออกถึงความศักดิ์สิทธิ์ และพื้นที่ทำกิจกรรมทางศาสนา คุณลักษณะทางกายภาพทางธรรมชาติ ได้แก่ ธรรมชาติแวดล้อม และองค์ประกอบทางธรรมชาติ ซึ่งทำให้รับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ได้เช่นกัน แต่ไม่มีความสำคัญโดดเด่นเท่าคุณลักษณะทางกายภาพทางศาสนา ทั้งนี้การรับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากธรรมชาตินั้นเกิดจากการเชื่อมโยงธรรมชาติกับสัญลักษณ์ทางศาสนาและความเชื่อตลอดจนการเชื่อมโยงธรรมชาติกับแนวคิดและปรัชญาทางศาสนา ส่วนคุณลักษณะทางสังคมกายภาพ ได้แก่ จำนวนคนที่มาในภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์หรือความหนาแน่นของคนที่ทำให้รับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์เนื่องจากมีความสัมพันธ์กับความมีชื่อเสียงของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์นั้น ๆ ความศรัทธาในภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ และความนิยมของชุมชน และคุณลักษณะทางกายภาพที่มีความซับซ้อน เช่น ปรีศนาธรรมและตำแหน่งที่ตั้ง ฯลฯ สามารถรับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ได้จากการเข้าใจสภาพแวดล้อมโดยรอบของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์และเนื้อเมือง ซึ่งเป็นเป็นคุณลักษณะทางกายภาพที่ทำให้รับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ได้ยากกว่าคุณลักษณะทางกายภาพด้านอื่น ๆ⁶¹

คุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับศาสนา ได้แก่ ความเชื่อที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ ความเชื่อส่วนบุคคลหรือศรัทธา ผีหรือวิญญาณ ฯลฯ อันเป็นพื้นฐานของความศักดิ์สิทธิ์ของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ และคุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับพิธีกรรม หมายถึง พิธีกรรมและพิธีทางศาสนาที่สืบทอดเป็นแบบแผนปฏิบัติ เช่น การเซ่นไหว้หรือพิธีกรรม การบรรเลงดนตรีเพื่อถวายแก่เทวีหรือเทพต่าง ๆ ฯลฯ ที่เกิดขึ้นชั่วขณะในภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ ทั้งนี้

คุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับการเมืองนั้นเกิดจากคติความเชื่อของไทย ตั้งแต่สมัยอยุธยาที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ว่าพระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทพหรือเทวราชา ทำให้การมีความเกี่ยวข้องกับกษัตริย์มีผลต่อความศักดิ์สิทธิ์ ส่วนคุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับบรรยากาศ ที่ว่าง และเวลา ถือเป็นคุณลักษณะทางนามธรรมทับซ้อนกันมิติทางกายภาพผ่านปรากฏการณ์วิทยาและประสบการณ์ในภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์นั้น ๆ นอกจากนี้ คุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับมนุษย์ทั้งปัจเจกบุคคลหรือเกี่ยวข้องกับตนเอง ได้แก่ ความมีชื่อเสียง ความเกี่ยวข้องกับปัจเจกบุคคลที่สำคัญ ความต้องการที่ถูกเติมเต็ม ฯลฯ⁶² ซึ่งส่งผลต่อการรับรู้ความศักดิ์สิทธิ์และการคงอยู่ซึ่งบทบาทหน้าที่ของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ ทั้งนี้ในบางภูมิทัศน์มีทั้งคุณลักษณะทางกายภาพและคุณลักษณะทางนามธรรมที่ทำงานร่วมกัน จนทำให้เกิดการรับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์นั้น ๆ เช่น เจดีย์ที่อยู่บนยอดเขาหรือพื้นที่สูงและมีหมอกปกคลุมจัด หรือ พระประธานของวัดป่าที่ตั้งอยู่ในถ้ำมืดมืดที่มีช่องแสงทะลุผ่านเพียงจุดเดียวส่องไปที่พระประธาน⁶³ ฯลฯ ที่แสงและปรากฏการณ์ชั้นบรรยากาศทำให้รู้สึกขลัง หรือศักดิ์สิทธิ์

6.2 ข้อเสนอแนะในการออกแบบทางกายภาพ การจัดการ

และการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์และมรดกทางวัฒนธรรม

คุณลักษณะของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ร่วมสมัย 10 ประการ ที่สรุปในหัวข้อสรุป ผลการศึกษานั้นสามารถเสนอแนะในการออกแบบทางกายภาพ การจัดการ และการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์และมรดกทางวัฒนธรรมได้จากคุณลักษณะทางกายภาพและนามธรรมของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ร่วมสมัยอย่างน้อย 7 ประการ ได้แก่ คุณลักษณะทางกายภาพที่เกี่ยวกับศาสนา คุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับศาสนา คุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับพิธีกรรม คุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับบรรยากาศ ที่ว่าง และเวลา คุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับการเมือง คุณลักษณะทางกายภาพทางธรรมชาติ และคุณลักษณะทางกายภาพที่มีความซับซ้อน เนื่องจากคุณลักษณะทั้ง 7 ดังกล่าวสามารถเชื่อมโยงกับการปฏิบัติวิชาชีพภูมิสถาปัตย์กรรมและศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบและวางแผนสภาพแวดล้อมได้ อย่างไรก็ตามคุณลักษณะของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ร่วมสมัยอีก 3 คุณลักษณะ ได้แก่ คุณลักษณะทางสังคมกายภาพ คุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับมนุษย์ และการรวมกันของคุณลักษณะทางกายภาพและคุณลักษณะทางนามธรรม ไม่สามารถเสนอแนะการออกแบบ

ทางกายภาพ การจัดการ และการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์และมรดกทางวัฒนธรรมได้ในบทความนี้ ควรมีการศึกษาวิเคราะห์ในคุณลักษณะของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ร่วมสมัยทั้ง 3 คุณลักษณะดังกล่าวเพิ่มเติม

เนื่องจากคุณลักษณะทางสังคมกายภาพ มีความเกี่ยวข้องกับปัจจัยอื่น ๆ เช่น สังคม วัฒนธรรม คุณค่าทางสังคม ฯลฯ ซึ่งมีความแตกต่างกันในแต่ละบริบท ดังนั้นการออกแบบทางกายภาพ การจัดการ และการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ในแต่ละบริบทสังคมและวัฒนธรรมนั้นควรแตกต่างกันด้วยส่วนคุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับมนุษย์นั้นมีความแตกต่างกันในแต่ละบุคคล เช่น ภูมิหลังระดับการศึกษา อาชีพ ประสบการณ์ทางศาสนา อิทธิพลจากครอบครัว ความมุ่งมั่นต่อการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาหรือความศรัทธา พื้นฐานส่วนบุคคล ตลอดจนอิทธิพลทางประชากรศาสตร์อื่น ๆ ฯลฯ ทำให้ยากต่อการเสนอแนะแนวทางการออกแบบทางกายภาพและการจัดการโดยทั่วไปที่สะท้อนความแตกต่างกันของความต้องการในมนุษย์ได้

นอกจากนั้นการรวมกันของคุณลักษณะทางกายภาพและคุณลักษณะทางนามธรรมยังเป็นคุณลักษณะที่จับต้องไม่ได้ที่เข้าใจได้ยาก เพราะเกิดการรับรู้แบบองค์รวมของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ เกิดจากหลายสิ่งหลายอย่างประกอบกัน จึงควรมีการศึกษาวิเคราะห์ในคุณลักษณะของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ร่วมสมัยทั้ง 3 คุณลักษณะดังกล่าว เพื่อการประยุกต์และนำไปใช้ในการออกแบบทางกายภาพ การจัดการ และการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์และมรดกทางวัฒนธรรมในอนาคต

ทั้งนี้คุณลักษณะทางกายภาพและนามธรรมของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ร่วมสมัยทั้ง 7 ประการ ที่กล่าวแล้วข้างต้น สามารถเสนอแนะการออกแบบทางกายภาพ การจัดการ และการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์และมรดกทางวัฒนธรรมได้ดังนี้

1) คุณลักษณะทางกายภาพที่เกี่ยวกับศาสนาสามารถเสนอแนะการควบคุมทางกายภาพในบริเวณเนื้อเมืองโดยรอบภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์และมรดกทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะบริเวณที่สามารถมองเห็นพระพุทธรูปหรือรูปปั้นศักดิ์สิทธิ์ สถาปัตยกรรมทางศาสนา และสัญลักษณ์ทางศาสนา ควรควบคุมความสูงอาคารและสิ่งก่อสร้างไม่ให้รบกวนการรับรู้องค์ประกอบทางกายภาพดังกล่าว ตลอดจนควบคุมขนาด สัดส่วนอาคาร รูปแบบสถาปัตยกรรม สีและวัสดุให้สอดคล้องกับภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์และมรดกทางวัฒนธรรมที่ตั้งอยู่ในพื้นที่

ทั้งนี้ไม่ควรพัฒนาคอนโดมิเนียมและอาคารสูงโดยรอบ เพราะอาจส่งผลกระทบต่อเชิงทัศน์ต่อภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์และมรดกทางวัฒนธรรมได้

2) คุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับศาสนาสามารถแสดงออกเชิงสิ่งแวดล้อมในบริเวณที่ตั้งภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์และมรดกทางวัฒนธรรม โดยทำนุบำรุงดูแลศาสนสถานและพื้นที่ที่มีความเชื่อทางศาสนาและสภาพแวดล้อมโดยรอบให้เข้าถึงได้ง่าย มีสภาพแวดล้อมที่สะอาด ปลอดภัย มีสาธารณูปโภคเข้าถึง และลดการรบกวนศาสนสถาน มรดกทางวัฒนธรรม หรือสัญลักษณ์ทางศาสนาและทางวัฒนธรรม

3) การส่งเสริมคุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับพิธีกรรมสามารถทำได้โดยจัดพื้นที่สาธารณะ เพื่อรองรับการประกอบพิธีกรรมและงานเทศกาลต่าง ๆ ได้แก่ ลานรวมพล จัตุรัส หรือลานแข็งสำหรับให้ประชาชนจำนวนมากใช้พื้นที่จัดพิธีกรรม มีขนาดถนนและทางเท้าที่กว้างเพียงพอเมื่อการจัดขบวนแห่งานเทศกาลต่าง ๆ มีเส้นทางคมนาคมสายรองและระบบขนส่งมวลชนรองรับหากมีพิธีกรรมและงานเทศกาล จัดพื้นที่ขายของสักการะและของบูชาที่เป็นสัดส่วนให้ไม่รบกวนพื้นที่บาทวิถีและทางสาธารณะ

4) การออกแบบทางกายภาพเพื่อส่งเสริมการรับรู้คุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับบรรยากาศ ที่ว่าง และเวลา เช่น ความเก่าแก่โบราณ บรรยากาศที่ศักดิ์สิทธิ์หรือความมืด ความเป็นทางการ หรือสวรรค์ตามความเชื่อทางศาสนา ฯลฯ โดยใช้สัญลักษณ์ ศิลปกรรม สี หรือสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับศาสนาหรือเหตุการณ์ในงานเทศกาลต่าง ๆ ด้วยการประดับตกแต่งภูมิทัศน์ เพื่อสื่อถึงความโบราณหรือเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม การออกแบบแสงสว่างที่เน้นสร้างความมืดเฉพาะจุด สร้างบรรยากาศสลัว ๆ และสร้างความเป็นทางการด้วยความเป็นระเบียบแบบแผน ร่วมกับการประดับธง ตราสัญลักษณ์ และการใส่เครื่องแบบ ตลอดจนวิธีการทางสังคม เช่น การรักษาความปลอดภัย การสำรวมกิริยา การทำความเคารพ ฯลฯ

5) การออกแบบสัญลักษณ์ที่ส่งเสริมการรับรู้คุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวกับการเมือง เช่น สัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์และความเชื่อเรื่องสมมติเทพ ฯลฯ ซึ่งทำให้เกิดการสืบทอดความเชื่อของคนไทยและสืบทอดการแสดงออกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้อีกด้วย ได้แก่ สถาปัตยกรรมในพระราชวัง ศิลปกรรม งานพระราชพิธี หัตถกรรม และภูมิปัญญาช่าง 10 หมู่ อันเป็นประโยชน์ในการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์และมรดกทางวัฒนธรรมต่อไป

6) คุณลักษณะทางกายภาพทางธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งที่เกิดตามธรรมชาติ คุณลักษณะทางกายภาพขององค์ประกอบทางธรรมชาติส่งผลกระทบทางอารมณ์ (Emotional Impact) และการรับรู้ถึงความศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นการออกแบบภูมิทัศน์สามารถช่วยส่งเสริมสำนึกต่อสถานที่ (Sense of Place) ของคุณลักษณะทางกายภาพทางธรรมชาติในภูมิทัศน์นั้น ๆ ให้โดยเด่นชัดเจเนยิ่งขึ้น เพื่อให้สามารถรับรู้ถึงความศักดิ์สิทธิ์ได้ง่ายขึ้น เช่น การสร้างสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อที่มีลักษณะสูงใหญ่หรือรูปทรงแปลกตาบนเนินดินที่มีความสูงที่สุดของพื้นที่นั้น ๆ ให้โดดเด่นจนเป็นจุดหมายตา สามารถมองเห็นได้จากระยะไกล เพื่อให้คนทั่วไปรับรู้ถึงความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่ ฯลฯ

7) คุณลักษณะทางกายภาพที่มีความซับซ้อนนั้นเกิดจากลักษณะทางกายภาพร่วมกับปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งการออกแบบภูมิทัศน์สามารถช่วยอธิบายความสัมพันธ์ที่ซับซ้อน หรือการแสดงออกทางวัฒนธรรมที่ซับซ้อน ผ่านการทำให้เข้าใจง่ายด้วยการออกแบบกายภาพ ทำให้รับรู้ได้ง่ายขึ้น และส่งเสริมการเกิดกระบวนการทางปัญญาด้วยการใช้โครงสร้างที่ออกแบบวางแผนไว้ เช่น การมีป้ายสื่อความหมายในภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ ฯลฯ หรือการให้ข้อมูลผู้เข้ามาใช้งานผ่านการรวมสภาพแวดล้อมจริงกับวัตถุเสมือนเข้าด้วยกันด้วยเทคโนโลยี Augmented Reality (AR) ได้แก่ การเห็นภาพจำลองของไตรภูมิในการวางผังวัดทางพุทธศาสนาหากมองภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ในตำแหน่งที่กำหนดผ่านโปรแกรมในโทรศัพท์มือถือที่ใช้ AR เป็นต้น

แม้ว่าคุณลักษณะทางกายภาพทางธรรมชาติ คุณลักษณะทางสังคมกายภาพ คุณลักษณะทางกายภาพที่มีความซับซ้อน และคุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวข้องกับบรรยากาศ ที่ว่าง และเวลา และคุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์นั้นทำให้เกิดการรับรู้ถึงความศักดิ์สิทธิ์ก็ตาม แต่ขึ้นกับการตีความหมายของคติความเชื่อหรือคำสอนทางศาสนาในแต่ละบุคคลกับคุณลักษณะทางกายภาพหรือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติในแต่ละพื้นที่ ซึ่งแตกต่างกันในแต่ละบริบทของที่ตั้งและมีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการทางปัญญา อีกทั้งยังเกิดจากผลกระทบทางอารมณ์เนื่องจากคุณลักษณะทางกายภาพทางธรรมชาติในแต่ละพื้นที่และปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่เกิดขึ้น ณ เวลานั้น ตลอดจนขึ้นกับประสบการณ์แต่ละบุคคล และความเข้าใจถึงสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ ทำให้คุณลักษณะดังกล่าวยากต่อการเสนอแนะให้เป็นประโยชน์ในเชิงการออกแบบกายภาพ การจัดการเชิงพื้นที่หรือแนวทางในการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์และมรดกทางวัฒนธรรม

ดังนั้นคุณลักษณะทางกายภาพทางธรรมชาติ คุณลักษณะทางสังคมกายภาพ
คุณลักษณะทางกายภาพที่มีความซับซ้อน คุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวข้อง
บรรยากาศ ที่ว่าง และเวลา และคุณลักษณะทางนามธรรมที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์
ที่ทำให้เกิดการรับรู้ความศักดิ์สิทธิ์ของภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์จึงเป็นประโยชน์
ต่อการศึกษาวิจัยด้านการรับรู้ภูมิทัศน์โดยเฉพาะการแสดงออกของมรดกทาง
วัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ หรือคุณค่าของภูมิทัศน์ที่จับต้องไม่ได้ และสามารถ
นำไปสนับสนุนการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์และมรดกทางวัฒนธรรมใน
ประเทศไทยต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

บทความเรื่องนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “ความสัมพันธ์ของการ
เปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์กับการเปลี่ยนแปลงเมืองในกรุงเทพมหานคร
และปริมณฑล” ซึ่งได้รับทุนพัฒนาศักยภาพในการทำงานของอาจารย์รุ่นใหม่
ประจำปี พ.ศ. 2562 จากสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา และ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย โดยมีระยะเวลาศึกษาตั้งแต่มีนาคม
พ.ศ. 2562–สิงหาคม พ.ศ. 2565

เชิงอรรถ

¹ Peter Fowler, “Cultural Landscape,” in **World heritage cultural landscapes 1992-2002** (Paris: UNESCO, 2003), 22.

² UNESCO, **Cultural landscape**, accessed May 30, 2022, available from <https://whc.unesco.org/en/culturallandscape/>

³ Nora Mitchell, Mechtild Rossler, and Pierre-Marie Tricaud, ed., **World heritage cultural landscapes: A handbook for conservation and management** (Paris: UNESCO, 2009), 121.

⁴ S. P. Romanchuk, “Sacred landscape,” **Humanitarian Environmental Journal** 4, 1 (2002): 112-114.

⁵ Olena V. Mishchenko, “Classification scheme of sacred landscapes,” **European Journal of Geography** 9, 4 (2018): 62.

⁶ Hunter Old Elk, **Sacred sites, places, & landscapes: All you need to know**, accessed November 2, 2022, available from <https://centerofthewest.org/2020/09/18/sacred-sites-places-landscapes-all-you-need-to-know/>

⁷ Kattika Kittiprasan, “Sustaining living sacred landscapes in Phetchaburi city, Thailand” (Ph.D. dissertation, University of Melbourne, 2017), 3-4.

⁸ Ibid., 2-3, 439.

⁹ ปฐม หงส์สุวรรณ, “ดงภูดิน: เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์กับปฏิบัติการสร้างความหมายว่าด้วยสิทธิชุมชน,” **วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง** 10, 3 (กันยายน-ธันวาคม, 2557): 167-169.

¹⁰ ยอดกมล อุดหนุน และปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, “ความเชื่อและปฏิบัติการบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี,” **วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้** 6, 1 (มกราคม-มิถุนายน, 2561): 68-71.

¹¹ กฤติยา โพธิ์ทอง, “ไทยบุขาร่วมสมัย” (วิทยานิพนธ์ศิลปมหาบัณฑิต สาขาวิชาทัศนศิลปศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 10-15.

¹² Olimpia Niglio, “Sacred landscape for a global approach,” **Almatourism** 9, 8 (2018): 1.

¹³ Ibid., 3, 6.

¹⁴ อมรินทร์ ทวี, **อาคารพื้วัดร้าง ผูกคอตายศพที่ 9 พระเพยตำนานนบกรุกชุดสมบัติ ไม่ตายก็บ้า**, เข้าถึงเมื่อ 12 ธันวาคม 2565, เข้าถึงได้จาก <https://www.amarintv.com/news/detail/24232>

¹⁵ Jukka Jokilehto, **The world heritage list, What is OUV? defining the outstanding universal value of cultural world heritage properties, technical report** (Berlin: hendrik Bäßler verlag, 2008), 13-14.

¹⁶ ชนิกันต์ เกียรติไพบูลย์, “การประเมินคุณค่าวัดมัสยิดมอญวัดสุวรรณวิหาร จ. สงขลา ตามเกณฑ์พิจารณาแหล่งมรดกโลก,” **สารศาสตร์**, ฉบับที่ 1 (2564): 16, 18-19.

¹⁷ Federico Lenzerini, “Intangible cultural heritage: The living culture of peoples,” **The European Journal of International Law** 22, 1 (2011): 102.

¹⁸ Lidia E. Bonet, Magarita Greene, and Juan de Dios Ortúzar, “Subjective valuation of tangible and intangible heritage neighbourhood attribute,” **Habitat International** 105 (November 2020): 2.

¹⁹ Wang Yuan, “The conservation of intangible cultural heritage in historic areas,” in **16th ICOMOS general assembly and international symposium: Finding the spirit of place-between the tangible and the intangible, 29th September-4th October 2008** (Quebec, Canada: ICOMOS, 2008), 6-7.

²⁰ Ibid., 8.

²¹ UNESCO, **Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage** (Paris: UNESCO, 2003), 3.

²² Wang Yuan, “The conservation of intangible cultural heritage in historic areas,” 6-7.

²³ Ibid., 8-9.

²⁴ Jessika Eichler, *Intangible cultural heritage under pressure? Examining vulnerabilities in ICH regimes-minorities, indigenous peoples and refugees* (Stuttgart: Ifa, 2020), 38.

²⁵ วรกฤต เกื้อนช้าง, “พระพุทธศาสนากับความท้าทายในประชาคมอาเซียน,” *วารสารปณิธาน* 13, 2 (2560): 271.

²⁶ A. Thomas Kirsch, “Complexity in the Thai religious system: An interpretation,” *The Journal of Asian Studies* 36, 2 (February, 1977): 241-243.

²⁷ พันธุ์ทิพย์ ธีระเนตร, “ขรรค์ชัย-สุจิตต์ เปิดสูตรไขว้มิกซ์ความเชื่อ ผสานพิธีกรรม ฟี พราหมณ์ พุทธ สู่วัฒนธรรมไทย,” *มติชนออนไลน์* (25 ตุลาคม 2564), เข้าถึงเมื่อ 15 พฤษภาคม 2565, เข้าถึงได้จาก https://www.matichon.co.th/prachachuen/news_3007797

²⁸ กฤติยา โพธิ์ทอง, “ไทยบูชาาร่วมสมัย”, 10-11.

²⁹ ปฐม หงส์สุวรรณ, “คงภูดิน: เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์กับปฏิบัติการสร้างความหมายว่าด้วยสิทธิชุมชน”: 168-169, 175.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, 177-182.

³¹ กฤติยา โพธิ์ทอง, “ไทยบูชาาร่วมสมัย”, 15.

³² ชาตรี ประกิตนทการ, *คติสัญลักษณ์และการออกแบบวัดอรุณราชวราราม* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2556), 150-154.

³³ สมคิด จิระทัศนกุล, *วัด: พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545), 29-35, 37-42, 45-53, 55-61, 68-75, 77-84, 87-97, 101-104.

³⁴ สมใจ นุ่มเล็ก, *อุโบสถ สถาปัตยกรรมไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2547), 13-57.

³⁵ สมคิด จิระทัศนกุล, *คติ สัญลักษณ์ และความหมายของขุมประตู่-หน้าต่างไทย* (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 1-6, 12-31.

³⁶ กฤษฎา อานโพธิ์ทอง, “วัด: การออกแบบพุทธสถานเชิงทดลอง,” (วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553), 5-18.

³⁷ Sigurd Bergmann, “Nature, space and the sacred: Introductory remarks,” in *Nature, space and the sacred: Transdisciplinary perspectives*, ed. S. Bergmann (Farnham: Ashgate, 2009), 8-11.

³⁸ Marco Costa and Leonado Bonetti, “Geometrical factors in the perception of sacredness,” *Perception* 45, 11 (June 2016): 1240-1266.

³⁹ Dennis Doxtater, “Rethinking the sacred landscape: Minoan palaces in a georitual framework of natural features on Crete,” *Landscape Journal* 28, 1 (2009): 1-21.

⁴⁰ Richard H. Jackson and Roger Henrie, “Perception of sacred space,” *Journal of Cultural Geography* 3, 2 (1983): 94-107.

⁴¹ Lucia Nixon, *Making a landscape sacred: Outlying churches and icon stands in Sphakia, southwestern Crete* (Oxford: Oxbow Books, 2006), 14-31, 92-116.

⁴² Jennifer von Schwerin, “The sacred mountain in social context, symbolism and history in Maya architecture: Temple 22 at Copan, Honduras,” *Ancient Mesoamerica* 2, 2 (September 2011): 271-279.

⁴³ Donale K. Swearer, Sommai Premchit, and Phaithoon Dokbuakaew, *Sacred mountains of northern Thailand and their legends* (Chiang Mai: Silkworm Book, 2003): 22-23.

⁴⁴ Waranan Sowanee, "Meaning and sense of Thai sacred place," *Dec' Journal*, no. 3 (2010): 45-55.

⁴⁵ Babara A. Weightman, "Sacred landscapes and the phenomenon of light," *Geographical Review* 86, 1 (January 1996): 59-63, 67-69.

⁴⁶ Richard H. Jackson and Roger Henrie, "Perception of sacred space," 94-96.

⁴⁷ *Ibid.*, 105.

⁴⁸ Paulo M. Barroso, "The semiosis of sacred space," *Versus* 125, 2 (2017): 354.

⁴⁹ *Ibid.*, 341-344.

⁵⁰ Marco Costa and Leonado Bonetti, "Geometrical factors in the perception of sacredness," 1262.

⁵¹ Paulo M. Barroso, "The semiosis of sacred space," 346-347, 350-355.

⁵² Marco Costa and Leonado Bonetti, "Geometrical factors in the perception of sacredness," 1247-1256, 1260-1263.

⁵³ *Ibid.*, 1256-1258, 1261.

⁵⁴ Jay Appleton, *The experience of landscape* (London and New York: John Wiley and Sons, 1996), 63, 88, 102.

⁵⁵ อริญ วานิชกร, "การศึกษาเพื่อสร้างองค์ความรู้ การวาดทัศนียภาพด้วยเทคนิคเส้นตรงและเส้นโค้ง," *ศิลปกรรมสาร* 12, 1 (2560): 46.

⁵⁶ *Ibid.*, 44.

⁵⁷ Kattika Kittiprasan, "Sustaining living sacred landscapes in Phetchaburi city, Thailand", 330-331, 333-334.

⁵⁸ กัตติกา กิตติประสาร, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ **โครงการวิจัยความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลง ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์กับการเปลี่ยนแปลงเมืองใน กรุงเทพมหานครและปริมณฑล** (กรุงเทพฯ: สำนักงาน คณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์วิจัยและนวัตกรรม, 2564), 1-11. (ดัดแปลงโดยผู้เขียน)

⁵⁹ Taro Yamane, *Statistics: An introductory analysis*, 3rd ed. (New York: Harper and Row Publications, 1973), 727-728.

⁶⁰ กัตติกา กิตติประสาร, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ **โครงการวิจัยความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลง ภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์กับการเปลี่ยนแปลงเมืองใน กรุงเทพมหานครและปริมณฑล**, 8-35.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, 8-31-8-32.

⁶² เรื่องเดียวกัน, 8-33-8-34.

⁶³ สัมภาษณ์ ธนสร จำนงค์ทรง, ผู้มาสักการะสถานที่ ศักดิ์สิทธิ์, 18 มิถุนายน 2564.

Bibliography

Amarin TV. 'āthan wat rāṅg phuḥ khoḥ tāi sop thī kao phra phoeī tamnān bukruk khut sombat mai tāi koḥ ba [The mystery of the abandoned temple (with a ninth man executed by hanging, a legend revealed by a monk, and a case of trespassing and excavating a treasure causing death and madness)]. Accessed May 18, 2022. Available from <https://www.amarintv.com/news/detail/24232>

Appleton, Jay. *The experience of landscape*. London and New York: John Wiley and Sons, 1996.

Aran Wanitkorn. "kānsuksā phūā sāṅg 'ongkh wāmru kān wat thatsaniyaphāp dūai theknik sēntrong læ sēn khōṅg [Study for the creation of knowledge related to perspective drawing with linear and curvilinear techniques]." *The Fine and Applied Arts Journal* 12, 1 (2017): 41-62.

- Atran, S. and R. Axelrod. "Reframing sacred values." **Negotiation Journal** 24, 3 (July 2008): 221-246.
- Australian International Council on Monuments and Sites (Australia ICOMOS). **The Asia-Pacific regional workshop on associative cultural landscapes**. Sydney: ICOMOS, 1995.
- Barroso, Paulo M. "The semiosis of sacred space." **Versus** 125, 2 (2017): 354.
- Bergmann, Sigurd. "Nature, space and the sacred: Introductory remarks." In **Nature, space and the sacred: Transdisciplinary perspectives**, 8-18. Edited by S. Bergmann. Farnham: Ashgate, 2009.
- Bonet, Lidia, Magarita Greene, and Juan de Dios Ortúzar. "Subjective valuation of tangible and intangible heritage neighbourhood attribute." **Habitat International** 105 (November 2020). Accessed December 12, 2022. Available from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0197397519311154>
- Chanikarn Kiatphaiboon. "kānp̄ramœn̄ khunkhā wat matchimā wā sawa rawi hān čhangwat Songkhla tām kēn phīcharānā læng mōradok lōk [Value assessment of Matchimawas temple in Songkhla old town according to the criteria of world heritage site]." **Sarasat**, no.1 (2021): 14-26.
- Chatri Prakitnonthakan. **khati sanyalak læ kān'ōkbæp wat arunratchawarāram** [Concept, symbol, and design of Wat Arun Ratchawararam]. Bangkok: Amarin Printing and Publishing, 2013.
- Costa, Marco and Leonado Bonetti. "Geometrical factors in the perception of sacredness." **Perception** 45, 11 (June 2016): 1240-1266.
- Doxtater, Dennis. "Rethinking the sacred landscape: Minoan palaces in a georitual framework of natural features on Crete." **Landscape Journal** 28, 1 (2009): 1-21.
- Eichler, Jessika. **Intangible cultural heritage under pressure? Examining vulnerabilities in ICH regimes-minorities, indigenous peoples and refugees**. Stuttgart: Ifa, 2020.
- Elk, Hunter Old. **Sacred sites, places, & landscapes: All you need to know**. Accessed November 2, 2022. Available from <https://centerofthewest.org/2020/09/18/sacred-sites-places-landscapes-all-you-need-to-know/>
- Fowler, Peter. "Cultural Landscape." In **World heritage cultural landscapes 1992-2002**, 21-26. Paris: UNESCO, 2003.
- Jackson, Richard H. and Roger Henrie. "Perception of sacred space." **Journal of Cultural Geography** 3, 2 (1983): 94-107.
- Jokilehto, Jukka. **The world heritage list, What is OUV? defining the outstanding universal value of cultural world heritage properties, technical report**. Berlin: hendrik Bäßler verlag, 2008.
- Kattika Kittiprasan. **rāingān wīchai chabap sombun khōngkān wīchai khwām samphan khōng kān plānplāng phūm that saksit kap kān plānplāng mưāng nai Krung Thēp Maha Nakhōn læ parimonthon**

- [A final research report of “Interrelationship of sacred landscapes and urban changes in the Bangkok metropolitan area and vicinity region”]. Bangkok: Thailand Science Research and Innovation (TSRI), 2021.
- Kattika Kittiprasan. “Sustaining living sacred landscapes in Phetchaburi city, Thailand.” Ph.D. dissertation, University of Melbourne, 2017.
- Kirsch, A. Thomas. “Complexity in the Thai religious system: An interpretation.” **The Journal of Asian Studies** 36, 2 (February, 1977): 241-243.
- Kritsada Anphothong. “wat: k̄n’ ō̄kb̄ēp phut sath̄n ch̄ēng thotlō̄ng [Temple: Experimental design of Buddhist place].” Master Thesis, Silpakorn University, 2010.
- Krittiya Phothong. **Thai b̄ūch̄ā r̄ūāmsamai [Contemporary Thai worship]**. Master Thesis, Silpakorn University, 2014.
- Lenzerini, Federico. “Intangible cultural heritage: The living culture of peoples.” **The European Journal of International Law** 22, 1 (2011): 101-120.
- Mishchenko, Olena V. “Classification scheme of sacred landscapes.” **European Journal of Geography** 9, 4 (2018): 62.
- Mitchell, Nora, Mechtild Rossler, and Pierre-Marie Tricaud, ed. **World heritage cultural landscapes: A handbook for conservation and management**. Paris: UNESCO, 2009.
- Nantana Tantiwet. **thō̄ngsanām luāng samai Sukhō̄thai ‘Ayutthaya’ Thon Buri læ Rattanakō̄sin nai bō̄ribot thā̄ng prawattisāt læ bō̄rān rāt praphēnī [Sanam Luang during the Sukkhotai period, Ayutthaya period, Thonburi period, and Rattanakosin period in the historical and ancient royal tradition context]**. Bangkok: The Fine Arts Department, 2014.
- Niglio, Olimpia. “Sacred landscape for a global approach.” **Almatourism** 9, 8 (2018): 1-16.
- Nixon, Lucia. **Making a landscape sacred: Outlying churches and icon stands in Sphakia, southwestern Crete**. Oxford: Oxbow Books, 2006.
- Pathom Hongsuwan. “dong phū̄ din : r̄ūāng lao saksit kap patibatkān sā̄ng khwām̄māi wādū̄ai sitthi chumchon [Dong Phu Din: The sacred narrative and a social process on building a meaning of community].” **Journal of Mekong Societies** 10, 3 (September-December 2014): 167-192.
- Phanthip Thiranet. “khan chai-suchit pō̄t sūt khwai mi khwām chū̄a phasān phithikām phī phrām phut sū̄ sātsanā Thai [Khanchai and Suchit open the crossed formula mixing the animistic, Brahmin and Buddhist beliefs and rituals in Thai religion].” **Matichon Online** (October 25, 2021). Accessed May 15, 2022. Available from https://www.matichon.co.th/prachachuen/news_3007797

Romanchunk, S. P. "Sacred landscape."

Humanitarian Environmental Journal 4, 1 (2002): 112-114.

Schwerin, Jennifer von. "The sacred mountain in social context, symbolism and history in Maya architecture: Temple 22 at Copan, Honduras." **Ancient Mesoamerica** 2, 2 (September 2011): 271-279.

Somchai Nimlek. **‘ubōsot sathāpattayakam Thai [Ubosot: Thai architecture]**. Bangkok: Mueang Boran, 2004.

Somkid Jirathutsanakul. **khati sanyalak læ khwām māi khōng sum pratū nātāng Thai [Concept, symbolism, and meaning of arches and windows in Thailand]**. Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2003.

_____. **wat: phut sātana sathāpattayakam Thai [Temple: Buddhist architecture]**. Bangkok: Thammasat University Press, 2002.

Swearer, Donale K. Sommai Premchit, and Phaithoon Dokbuakaew. **Sacred mountains of northern Thailand and their legends**. Chiang Mai: Silkworm Book, 2003.

Thanasorn Chamnongsong. A devotee. Interview. Interview, June 18, 2021.

UNESCO. **Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage**. Paris: UNESCO, 2003.

_____. **Cultural landscape**. Accessed May 30, 2022. Available from <https://whc.unesco.org/en/culturallandscape/>

_____. **Operational guidelines for the implementation of the world heritage convention**. Paris: UNESCO, 2005.

Waranan Sowanee. "Meaning and sense of Thai sacred place." **Dec' Journal**, no. 3 (2010): 45-55.

Weightman, Babara A. "Sacred landscapes and the phenomenon of light." **Geographical Review** 86, 1 (January 1996): 59-71.

Worakrit Thuenchang. "phra phut sātana kap khwām thāthāi nai prachākhom ‘Āsian [Buddhism and challenges in the ASEAN community]." **Panidhan Journal** 13, 2 (2017): 267-286.

Yamane, Taro. **Statistics: An introductory analysis**. 3rd ed. New York: Harper and Row Publications, 1973.

Yotkamon Utnun and Pinwadi Sisuphan. "khwām chūa læ patibatkān bon phūn thī saksit nai mahāwitthayaīai ‘Ubon Rāṭchathānī [Beliefs and practices on sacred areas in Ubon Ratchathani University]." **Jornal of Liberal Arts, Maejo University** 6, 1 (January-June, 2018): 68-71.

Yuan, Wang. "The conservation of intangible cultural heritage in historic areas." In **16th ICOMOS general assembly and international symposium: Finding the spirit of place-between the tangible and the intangible, 29th September-4th October 2008**, 1-10. Quebec, Canada: ICOMOS, 2008.

Illustration Sources

All illustrations by the author.